

ПРАВОСЪДИЕ И ПРАВА НА ЧОВЕКА

JUSTICE & HUMAN RIGHTS

Брой 1 /2026

ISSN 2815-4657

НЕЗАВИСИМО СПИСАНИЕ ЗА ПРАВОСЪДИЕ И ПРАВА НА ЧОВЕКА

ПРАВОСЪДИЕ И ПРАВА НА ЧОВЕКА

JUSTICE & HUMAN RIGHTS

Брой 1/2026 ISSN 2815-4657

КРАТЪК ПРЕГЛЕД НА ПРЕСТЪПНОТО
ПОДПОМАГАНЕ НА
ЧУЖДЕНЦИ ДА ПРЕБИВАВАТ И
ПРЕМИНАВАТ В СТРАНАТА В
НАРУШЕНИЕ НА ЗАКОНА
д-р Мартин Баев

ПРАВНИЯТ ПЛУРАЛИЗЪМ: ОТ
МЕТОДОЛОГИЯ НА ПОЗНАНИЕТО
КЪМ ПРИНЦИП НА
ПРАВНАТА СИСТЕМА
Румен Василев

КОНФЛИКТИТЕ В ПРАВОТО И
ПРАВНИЯ ПЛУРАЛИЗЪМ

Румен Василев

ДРУГИ НЕСТЕРЕОТИПНИ ФОРМИ НА
ДОМАШНОТО НАСИЛИЕ – МЪЖЕ
ЖЕРТВИ И ИНСТРУМЕНТАЛИЗАЦИЯ
НА ФАЛШИВИТЕ ОБВИНЕНИЯ
д-р Петър Атанасов

ПРАВНА РЕГУЛАЦИЯ НА
ИЗКУСТВЕНИЯ ИНТЕЛЕКТ
Петър Стойнев

НЕЗАВИСИМО СПИСАНИЕ ЗА ПРАВОСЪДИЕ И ПРАВА НА ЧОВЕКА

ПРАВОСЪДИЕ И ПРАВА НА ЧОВЕКА

Редколегия:

проф. д-р Бойка Чернева

доц. д-р Христина Атанасова

доц. д-р Петя Митрева

гл. ас. д-р Аделина Хаджийска

Адрес:

Гр. София, ул. „Св. св. Кирил и Методий“ № 126

www.justicehr.com

E-Mail: office@justicehr.com

Тел: +359 892 454 489

Изработка на сайта:

Атанас Шатов

E-Mail: A.Shatov@live.com

Дизайн и оформление на корица:

Калоян Георгиев

Становищата на авторите изразяват личната им позиция и не ангажират редакцията на списанието.

Правосъдие и права на човека, брой 1/2026

JUSTICE AND HUMAN RIGHTS

Editorial Board:

Prof. Dr. Boyka Cherneva

Assos. Prof. Dr. Hrisrtina Atanasova

Assos. Prof. Dr. Petya Mitreva

Chief. As. Dr. Adelina Hadjiiska

Address:

Sofia, 126, Sv.sv. Kiril I Metodii Str.

www.justicehr.com

E-Mail: office@justicehr.com

Tel. +359 892 454 489

Site support:

Atanas Shatov

E-Mail: A.Shatov@live.com

Cover design and layout:

Kaloyan Georgiev

Authors' opinions express their own positions and do not engage the editors of the journal.

Justice and Human Rights, Vol. 2/2025

СЪДЪРЖАНИЕ

КРАТЪК ПРЕГЛЕД НА ПРЕСТЪПНОТО ПОДПОМАГАНЕ НА
ЧУЖДЕНЦИ ДА ПРЕБИВАВАТ И ПРЕМИНАВАТ В СТРАНАТА В
НАРУШЕНИЕ НА ЗАКОНА

д-р Мартин Баев 7-23

ПРАВНИЯТ ПЛУРАЛИЗЪМ: ОТ МЕТОДОЛОГИЯ НА ПОЗНАНИЕТО КЪМ
ПРИНЦИП НА ПРАВНАТА СИСТЕМА

Румен Василев 24-36

КОНФЛИКТИТЕ В ПРАВОТО И ПРАВНИЯ ПЛУРАЛИЗЪМ

Румен Василев 37-68

ДРУГИ НЕСТЕРЕОТИПНИ ФОРМИ НА ДОМАШНОТО НАСИЛИЕ – МЪЖЕ
ЖЕРТВИ И ИНСТРУМЕНТАЛИЗАЦИЯ НА ФАЛШИВИТЕ ОБВИНЕНИЯ

д-р Петър Атанасов.....69-77

ПРАВНА РЕГУЛАЦИЯ НА ИЗКУСТВЕНИЯ ИНТЕЛЕКТ

Петър Стойнев.....79-87

Правосъдие и права на човека брой 1/2026 г.

**КРАТЪК ПРЕГЛЕД НА ПРЕСТЪПНОТО ПОДПОМАГАНЕ НА
ЧУЖДЕНЦИ ДА ПРЕБИВАВАТ И ПРЕМИНАВАТ В СТРАНАТА В
НАРУШЕНИЕ НА ЗАКОНА**

д-р Мартин Баев¹

**A BRIEF OVERVIEW OF THE CRIMINAL ASSISTANCE OF
FOREIGNERS TO RESIDENCE AND TRANSIT INTO THE COUNTRY IN
VIOLATION OF THE LAW**

Martin Baev, PhD

***Резюме:** Престъпното подпомагане на чужденци да пребивават и преминават в страната в нарушение на закона е инкриминирано в чл. 281 от Наказателния кодекс. Настоящата статия има за цел да изясни обективните и субективни признаци на престъпния състав, така както са възприети от законодателя и от съдебната практика.*

***Ключови думи:** чужденец; мигрант; преминаване; пребиваване*

***Summary:** The criminal act of assisting foreigners to reside and transit the country in violation of the law is incriminated in Art. 281 of the Criminal Code. This article aims to clarify the objective and subjective elements of the criminal element, as adopted by the legislator and by judicial practice.*

***Key words:** foreigner; migrant; passage; residence*

¹ Мартин Баев е съдия в Районен съд – Бургас, доктор по наказателен процес от Българската академия на науките.

Въведение

В последните години светът е свидетел на нестихващи глобални конфликти и катаклизми. Войните, епидемиите и социалното неравенство предизвикват сериозни миграционни процеси, които неизбежно дават отражение и върху правните системи на засегнатите държави². Поради фактори от геополитически и географски характер България неизбежно е част от тези процеси. Това в комбинация със задълженията на страната ни като външна граница на Европейския съюз и член на Шенгенското пространство, прави анализа на наказателноправната политика на държавата спрямо незаконното подпомагане на чужденците да пребивават и преминават в страна особено актуален. Настоящото изследване няма за цел да обхване всички възможни правни аспекти на миграцията³, нито правата на мигрантите⁴ или тяхното нарушаване, които безспорно са теми с изключително значение, но на които има посветени отделни научни изследвания. Фокусът на изложението е съсредоточен около престъплението по чл. 281 от Наказателния кодекс, целяйки да изясни неговите обективни и субективни признаци, така както са уредени в закона и са възприети от съдебната практика.

Историческо развитие на престъплението по чл. 281 НК.

Първоначално с приемането на Наказателния кодекс⁵ в неговия чл. 281 е бил уреден престъпният състав на т. нар. „невъзвращенство“, предвиждащ наказателна отговорност за всеки български гражданин, излязъл от страната с групов паспорт, който без уважителни причини не се върне с групата. С изменения от 1982 г.⁶ текстът е претърпял някои корекции,

² Дойчинова, В. Ролята на миграционните процеси за развитие на правната система. – В: Сборник с доклади от X национална конференция на докторантите в областта на правните науки, Българска Академия на Науките, Институт за държавата и правото, София, 2021, стр. 158-170./ Doychinova, V. Rolyata na migratsionnite protsesi za razvitiye na pravната sistema. – V: Sbornik s dokladi ot H natsionalna konferentsia na doktorantite v oblastta na pravните науки, Balgarska Akademia na Naukite, Institut za darzhavata i pravoto, Sofia, 2021, str. 158-170.

³ По-подробно по тези въпроси – Дойчинова, В. Правни проблеми на миграционните процеси в Европа. StudiaIuris, бр. № 2/ 2019 г., стр. 118-131./ Doychinova, V. Pravni problemi na migratsionnite protsesi v Evropa. StudiaIuris, br. № 2/ 2019 g., str. 118-131.

⁴ За развитието на идеите за правата на мигрантите като част от по-широкото разбиране на правата на човека виж – Павлов, Хр. Генезис и еволюция на идеите за правата на човека, Годишник на БСУ, т. XLVIII, Бургас, 2023, стр. 268-280./ Pavlov, Hr. Genezis i evolyutsia na ideite za pravata na choveka, Godishnik na BSU, t. XLVIII, Burgas, 2023, str. 268-280.

⁵ Обн., ДВ, бр. 26 от 02.04.1968 г., в сила от 1.05.1968 г.

⁶ ДВ, бр. 28 от 1982 г.

запазвайки общия си облик, предвиждайки отново наказателна отговорност за български гражданин, излязъл от страната с официално организирана група, който без уважителни причини не се върне с групата. Промяната на обществените отношения в страната в края на 80-те години намери отражение в приемането на действащата Конституция⁷. Правото на всеки български гражданин свободно да се завърне в страната (чл. 35, ал. 2 от Конституцията), доведе до логична отмяна на текста на чл. 281 НК⁸, поради очевидната му неадекватност с актуалните обществени дадености⁹.

Пълноправното членство на България в Европейския съюз от 01.01.2007г. наложи превеждане на националното ни законодателство, свързано с незаконното преминаване и пребиваване на чужденци през страната, в съответствие с Общностното право и в частност с изискванията на *Директива 2002/90/ЕО* на Съвета от 28 ноември 2002г. за определяне на подпомагане на незаконното влизане, преминаването и пребиваването и *Рамково решение на Съвета от 28 ноември 2002г.* /Рамково решение 2002/946/ПВР/ за укрепване на наказателноправната рамка за предотвратяване на подпомагането на незаконното влизане, транзит и престой¹⁰. В тази връзка през 2009г. законодателят прие нова редакция на чл. 281 НК¹¹, предвиждаща глоба от хиляда до осем хиляди лева, за този, който с цел да набави за себе си или за друго имотна облага, противозаконно подпомага чужденец да пребивава в страната в нарушение на закона. Така приетият текст обаче не отговори на изискването всяка държава-членка да предприеме необходимите мерки, за да гарантира, че престъпленията, посочени в членове 1 и 2 от Директива 2002/90/ЕО ще подлежат на ефективни, съразмерни и възпиращи наказания, предвид ограниченото си приложно поле, предвиждащо наказателна отговорност само за подпомагане на пребиваването в страната, но не и на преминаването през нея, както и предвид ниското наказание¹², което в повечето случаи води

⁷ Обн. ДВ. бр. 56 от 13 Юли 1991 г.

⁸ ДВ, бр. 37 от 1989 г.

⁹ По-подробно виж – **Стоянкova, Д.** Обществено – политически фактори при приемане на Конституцията на Република България. *StudiaIuris*, бр. № 2/2021 г., стр. 90-98./ *Stoyankova, D. Obshtestveno – politicheski faktori pri priemane na Konstitutsiyata na Republika Bulgaria. StudiaIuris*, br. № 2/2021 g., str. 90-98.

¹⁰ ОВ L 328, 5.12.2002

¹¹ ДВ, бр. 27 от 2009 г.

¹² По-подробно за определяне на наказанията виж – **Митрева, П.** Наказателноправни и процесуални проблеми на определяне на наказанието. *Авалон*, София, 2022, 229 стр./ *Mitрева, P. Nakazatelnopravni i protsesualni problemi na opredelyane na nakazaniето. Avalon*, Sofia, 2022, 229 str.

до освобождаване от наказателна отговорност с приложението на чл. 78а НК¹³. Заради това, провокирани от засиления мигрантски натиск към Европа, в резултат на военните конфликти най-вече в региона на Сирия и Либия, макар и със закъснение през 2015г. законодателят предприе първото по-значимо допълване на състава на престъплението по чл. 281 НК¹⁴. С измененията за първи път беше предвидена наказателна отговорност и за противозаконно подпомагане на *преминаването* през страната на чужденец, наред с *пребиваването* в нея. Наказателната отговорност беше значително завишена, като бяха предвидени и пет квалифицирани състава на престъплението, поместени в новата ал. 2, т. 1 - 5. За съжаление независимо от измененията, проблемът с незаконната миграция¹⁵ не беше решен, а глобалните кризи, свързани с епидемията от COVID-19, войните в Украйна и ивицата Газа предизвикаха нови миграционни вълни, поставящи на изпитание адекватността на законовата регламентация. Поради това в период от няколко години последваха редица изменения в състава на престъплението по чл. 281 НК¹⁶, довели до завишаване на наказателната отговорност, предвиждане на нови квалифицирани състави, отнемане в полза на държавата на превозното средство или присъждане на равностойността му и др.

В актуалната си редакция, текстът на чл. 281 НК предвижда наказание лишаване от свобода от една до шест години и глоба от три хиляди до десет хиляди лева, за този който

¹³ Повече за института на чл. 78а НК виж **Минев, П.** Освобождаване от наказателна отговорност по чл. 78а от Наказателния кодекс, Феней, 2012, София, ISBN 978-954-9499-81-0, 152 стр./ Minev, P. *Osvobozhdavane ot nakazatelna otgovornost po chl. 78a ot Nakazatelnia kodeks*, Feneya, 2012, Sofia, ISBN 978-954-9499-81-0, 152 str.

¹⁴ ДВ, бр. 74 от 2015

¹⁵ В настоящата статия под „мигранти“ се визират нередовните (незаконните) мигранти, които според дефинициите на Международната организация по миграция са всички мигранти без редовни документи, които влизат или остават в една държава без документи или разрешение, което се изисква съгласно нормативния режим на тази държава. Това са хора, които влизат в една държава без валиден пътнически документ или паспорт, или виза, когато такава се изисква; и законните мигранти, които просрочват времето на своя разрешен престой в държавата. Понятието „нередовен“ мигрант не изразява качество на лицето, а само позоваване на неговото положение на влизане или престой. Общото събрание на ООН препоръчва употребата на понятията „нередовни мигранти“ или „мигранти без документи“, вместо „незаконни мигранти“. По-подробно по въпроса – **Филибева, А.** Кримнологични проблеми на незаконната миграция. Адвокатски преглед бр. № 6/2025 г., стр. 85/ Filibeveva, A. *Kriminologichni problemi na nezakonната migratsia*. Advokatski pregled br. № 6/2025 g., str. 85 и на адрес: <https://www.vas.bg/p/a/d/advokatski-pregled-broi-6-2025-ebook-14010.pdf> и **Дойчинова, В.** Нелегалните мигранти в Европа – новата категория чужденци. Общество и право, бр. № 2/2020 г., стр. 5 -14

¹⁶ ДВ, бр. 84 от 2021 г.; ДВ, бр. 67 от 2023 г.; ДВ, бр. 60 от 2025 г. и ДВ, бр. 32 от 2026 г./ Doychinova, V. *Nelegalnite migranti v Evropa – novata kategoria chuzhdentsi*. Obshtestvo i pravo, br № 2/2020 g., str. 5 -14 DV, br. 84 ot 2021 g.; DV, br. 67 ot 2023 g.; DV, br. 60 ot 2025 g. i DV, br. 32 ot 2026 g.

по какъвто и да е начин противозаконно подпомага чужденец да пребивава или преминава в страната в нарушение на закона. В ал. 2 е предвидено завишена наказателна отговорност от две до десет години лишаване от свобода и глоба от пет хиляди до двадесет хиляди лева, ако деянието е: извършено чрез използване на моторно, въздухоплателно или друго транспортно средство (т. 1); организирано от група или организация или по поръчение и/или в изпълнение на решение на организирана престъпна група (т. 2); извършено по начин, опасен за живота на лицето (т. 3); извършено по отношение на малолетно или непълнолетно лице (т. 4); извършено по отношение на повече от едно лице (т. 5); извършено с цел деецът да набави за себе си или за другото имотна облага (т. 6); съпроводено със съпротива и/или неподчинение спрямо орган на властта (т. 7). По силата на ал. 3 - наказанието е лишаване от свобода от три до дванадесет години и глоба от десет хиляди до тридесет хиляди лева, ако престъплението е извършено повторно или представлява опасен рецидив. Предвидено е и в случаите по ал. 2, т. 1 превозното средство, послужило за извършване на престъплението, да се отнема в полза на държавата, ако е собственост на виновния, а ако липсва или е отчуждено, се присъжда неговата равностойност. Когато превозното средство не е собственост на виновния или е в съсобственост, се присъжда неговата равностойност (ал. 4).

Обект на престъплението по чл. 281 НК.

Престъплението по чл. 281 НК е поместено в Глава VIII от Особената част на НК *„Престъпления против дейността на държавни органи, обществени организации и лица, изпълняващи публични функции“*, Раздел I *„Престъпления против реда на управлението“*. По правило систематичното място на състава в структурата на НК определя и неговия обект. В случая с престъплението по чл. 281 НК съществува известно противоречие в научните среди. Без да се навлиза в детайли (включително и относно виждането на някои автори, че като обект на престъплението въобще не следва да се разбират обществените отношения, а по-скоро конкретни ценности и блага¹⁷), би могло успешно да се приеме, че родов обект на всички престъпления по Глава VIII НК са обществените отношения, свързани с нормалното

¹⁷ Велчев, Б., Престъпления по служба, Изд. „Захарий Стоянов“, 2024, стр. 14./ Velchev, B., Prestaplenia po sluzhba, Izd. „Zahariy Stoyanov“, 2024, str. 14.

осъществяване на дейността на държавните органи и обществени организации¹⁸. Непосредственият обект на престъплението по чл. 281 НК е комплексен и засяга не само отношенията, свързани с контрола и управлението на пребиваването на чужденци в страната, предоставянето на убежище или международна закрила, като от значение са също и отношенията, свързани с опазване на обществения ред в най-широк смисъл, както и с изпълнение на ангажиментите на страната по общата политика на ЕС в сферата на миграцията¹⁹.

Обективна страна на престъплението по чл. 281 НК.

Изпълнителното деяние на престъплението по чл. 281 НК в актуалната му редакция се изразява в **подпомагане** по какъвто и да е начин чужденец да пребивава или преминава в страната. Законът не визира конкретни форми, в които може да се изрази инкриминираното подпомагане (дори изрично акцентира, че то може да е „по какъвто и да е начин“), поради което и всяко едно действие, чрез което реално се създават по-добри/по-благоприятни условия за пребиваване или преминаване на територията на страната в нарушение на закона, могат да изпълнят съдържанието на изпълнително деяние. Предвид изключително голямото многообразие на възможни хипотези на преминаване или пребиваване в страната – не би могло предварително да се посочат изчерпателно и всички форми, в които може да се реализира подпомагането. Въпреки това в практиката най-често такива форми са – **превозване** през територията на страната (непосредствено или чрез осигуряване на превоз, включително - закупуване на превозни билети и др.); **осигуряване на място** за настаняване на територията на страната (жилище, подслон и т.н.); **осигуряване на средства** за пребиваване или преминаване през страната (парични средства, дрехи, технически средства и др.), както и **даване на съвети и разяснения** на лицата от къде да минат, как да се придвижат (интелектуално подпомагане). Дали едно деяние обективно е

¹⁸ **Ненов, Ив.** Наказателно право на Народна Република България. Особена част, Т. II, ДИ „Наука и изкуство“, София, 1959 г., стр. 257./ Nenov, Iv. Nakazatelno pravo na Narodna Republika Bulgaria. Osobena chast, T. II, DI „Nauka i izkustvo“, Sofia, 1959 g., str. 257.

¹⁹По-подробно виж - Доклад за изследване по проект на тема „Тенденции и превенция на престъпленията по чл. 279 – 281 от НК (незаконното преминаване и превеждане през границата, както и незаконното подпомагане на чужденци да пребивават и преминават в страната в нарушение на закона)" - <https://mjs.bg/home/index/5969368b-539a-442a-bad0-6800db436e82>

създадо по-благоприятни условия за чужденеца да преминава или пребивава в страната е въпрос на конкретика по всеки един казус, като следва да се има предвид, че за съставомерността на извършването не е необходимо настъпването на престъпен резултат, по-различен от това, чрез действията на извършителя, да е настъпило изменение в обективната действителност, което да прави пребиваването или преминаването по-благоприятно.

Подпомагането трябва да е **противозаконно**. На практика единствените случаи, в които е мислимо да се подпомогне чужденец, намиращ се в страната в противоречие със закона, без това да е противозаконно, биха били случаите, в които се касае за действия, насочени към запазване на здравето и живота му или за подпомагането му да осъществи правото си да потърси убежище²⁰. Макар буквалният прочит на закона да не остава място за такова тълкуване, струва ми се, че не би могло да се говори за противозаконност в действията на човек, който се притича на помощ на друг човек, бил той и незаконно пребиваващ в страната чужденец, без която помощ животът и здравето му биха били сериозно застрашени, макар реално по този начин да го подпомага в пребиваването му в страната, най-малкото доколкото противното би могло да се разглежда дори като престъпление по чл. 139 НК. Разбира се по този въпрос съществува сериозна дискусия не само на национално, но и на международно ниво²¹, като границата между солидарност и криминализирано поведение, често не е ясно дефинирана и следва да се подхожда индивидуално при всеки случай.

Подпомагането трябва да има за адресат „**чужденец**“. Чужденци по смисъла на чл. 2, ал. 2 и ал. 3 от Закона чужденците в Република България²² са всички лица, които не са български граждани, както и тези, които нямат гражданство (лица, които не се разглеждат като граждани от нито една държава в съответствие с нейното законодателство). За да бъде

²⁰ Повече за понятията „убежище“ и „бежанец“ виж – **Цанков, В. и Христова, Н.** Миграционно и бежанско право. Издателство на ВУЗФ, ISBN 78-954-8590-12-9, София, 2011 стр.126 – 169./ Tsankov, V. i Hristova, N. Migratsionno i bezhansko pravo. Izdatelstvo na VUZF, Sofia, 2011.

²¹ Интерес представлява „най-големият случай на криминализиране на солидарността в Европа“, както го окачествява Европейският парламент и касае обвинения от гръцките власти срещу хуманитарни работници, оказали помощ на бедстващи в морето мигранти. По-подробно за случая - <https://www.dw.com/en/rescue-or-crime-humanitarian-aid-workers-on-trial-in-greece/a-75505957>

²² ДВ. бр. 153 от 23 Декември 1998 г.

престъпно подпомагането на чужденеца обаче – той трябва да пребивава или преминава в страната **в нарушение на закона**. В редица закони, като например - Законът за чужденците в Република България, Закона за влизането, пребиваването и напускането на Република България на гражданите на Европейския съюз и членовете на техните семейства²³, Закона за трудовата миграция и трудовата мобилност²⁴ подробно се урежда редът и начинът, по който един чужденец може да влезе, да пребивава, преминава и напуска територията на страната, в зависимост от множество фактори – дали е гражданин на държава-членка на ЕС, дали притежава валидно разрешение за продължително, дългосрочно или постоянно пребиваване в държава-членка, дали е член на семейството на български гражданин и много други. Всякога когато едно лице, което няма българско гражданство, се намира на територията на страната, без да са изпълнени изискванията на съответния нормативен акт, регулиращ законосъобразния му престой с оглед конкретната ситуация, то следва да се приеме, че става дума за чужденец, който пребивава или преминава в нарушение на закона. Следва да се има предвид и че е напълно възможно един чужденец първоначално да отговаря на изискванията на закона за пребиваване или преминаване през страната, но в следствие да настъпят факти, които да превърнат престоя му в нарушение на закона – изтичане на срока на визата, влизане в сила на акт, с който му се забранява да пребивава в страната и др., при което от този момент пребиваването му следва да се счита в противоречие със закона и от този момент подпомагането може да се разглежда като престъпление по чл. 281 НК.

Субект на престъплението е всяко наказателноотговорно лице, като от **субективна страна** престъплението може да се осъществи само с умисъл. След законодателните промени от 2023 г. от основния състав на престъплението отпадна допълнителният признак от субективна страна – „с цел деецът да набави за себе си или за друго имотна облага“, който признак беше въздигнат като квалифициращо обстоятелство (чл. 281, ал. 2, т. 6 НК). При това положение за съставомерността на деянието вече е достатъчно от интелектуална страна деецът да осъзнава, че се касае за чужденец, който преминава или пребивава в страната в нарушение на закона, да предвижда, че с действията си създава по-благоприятни условия за него да пребивава или преминава в страната, а от волева страна – да иска

²³ ДВ, бр. 80 от 3 Октомври 2006г.

²⁴ ДВ, бр. 33 от 26 Април 2016г.

създаването на тези по-благоприятни условия. При липсата на користната цел като условие за съставомерност на извършеното по общия състав, то са мислими хипотези, при които деецът да действа и с евентуален умисъл, в който случай с действията си да преследва постигането на друга основна цел (правомерна или не), но да допуска (да се отнася безразлично), че като допълнителен резултат от поведението му ще се създадат по-благоприятни условия за пребиваващия в нарушение на закона чужденец да преминава или пребивава у нас. Разбира се, такива хипотези биха били по-скоро екзотично изключение, поради което и след измененията - прекият умисъл остава характерната форма на вина при престъплението по чл. 281 НК.

Квалифицирани състави на престъплението по чл. 281 НК.

Квалифицираните състави на престъплението по чл. 281 НК са поместени в ал. 2 и ал. 3 на нормата, а именно:

- **използване на моторно, въздухоплавателно или друго транспортно средство (ал. 2, т. 1)**

За приложението на този квалифициран състав е необходимо деецът да е използвал като средство за подпомагане, най-често на преминаването на чужденеца – моторно, въздухоплавателно или друго транспортно средство. Макар в Закона за движение по пътищата²⁵ да се говори за моторно **превозно** средство, а не за моторно **транспортно** средство, то няма съмнение, че законодателят визира именно моторно превозно средство, разбирано като - пътно превозно средство, снабдено с двигател за придвижване, с изключение на релсовите превозни средства и индивидуалните електрически превозни средства (§ 6, т. 11 ДР на ЗДвП). По отношение на **въздухоплавателно средство** следва да се съобрази дефиницията, дадена в Закона за гражданското въздухоплаване²⁶, съгласно която това е - всяко средство, което може да получи поддържане в атмосферата за сметка на реакцията на въздуха, освен реакцията на въздуха от земната повърхност (§ 3, т. 5 от ДР на ЗГВ). Що се касае до **други транспортни средства**, то такива биха били всички, извън

²⁵ ДВ, бр.20 от 5 Март 1999г.

²⁶ ДВ, бр.94 от 1 Декември 1972 г.

моторните и въздухоплавателните средства, с които би могло да се извърши транспортиране на лица, като например – индивидуални електрически превозни средства, релсови средства и др. При всички случаи се касае за използване на средство за предвижване, което обективно улеснява транспортирането на лицата, поради което и завишава обществената опасност на деянието. Обичайно в практиката такива средства са различни видове автомобили – леки, тежкотоварни или специализирани, включително и такива със специално изградени тайници, променена конструкция и др., позволяваща скритото транспортиране на чужденците през територията на страната.

- **организирано от група или организация или по поръчение и/или в изпълнение на решение на организирана престъпна група (ал. 2, т. 2)**

Легалната дефиниция за **организирана престъпна група** е поместена в чл. 93, т. 20 от НК, съгласно който това е - структурирано трайно сдружение на три или повече лица с цел да вършат съгласувано в страната или чужбина престъпления, за които е предвидено наказание лишаване от свобода повече от три години. Сдружението е структурирано и без наличие на формално разпределение на функциите между участниците, продължителност на участието или развита структура. Що се касае до престъпна **организация или група**, то съдебната практика²⁷ приема, че: „**групата** е налице, щом две или повече лица съгласуват волята си за осъществяване на едно или повече престъпления. **Организацията** е обединяването на две или повече лица за трайна и устойчива престъпна дейност. За разлика от групата, организацията се отличава с по-висока степен на организираност и устойчивост. Тя може да бъде по-многобройна и да има съответни структурни звена или поделения. По признака трайност и устойчивост организацията и групата се отличават от обикновеното съучастие, възникнало инцидентно“²⁸.

²⁷ Тълкувателно решение № 23 от 15.XII.1977 г. по н. д. № 21/77 г. на ОСНК

²⁸ Подобно е и определението дадено от теорията, съгласно което – „под „организация“ следва да се разбира съгласяването, сдружаването на две или повече лица за постигане на определена цел чрез известна повече по-малко трайна, координирана дейност, насочена към една обща воля“. По-подробно – **Ненов, Ив.** Цит. съч, с. 63-64. Пак там авторът приема, че „...даденото по-горе определение на „организация“ обхваща и „групата“ в смисъла на закона; следва да се приеме, че „групата“ е известна по-ограничена по своя състав, а евентуално и по своите цели „организация“ в широк смисъл на понятието...“

За да се квалифицира деянието по някоя от хипотезите на ал. 2, т. 2 е необходимо да се установи, че действията по подпомагане са **организирани**, извършени по **поръчение** или **в изпълнение** взето решение на някое от изброените престъпни сдружения, без обаче да се изисква в самото осъществяване на изпълнителното деяние да участват повече от едно лице, т.е. да се касае за необходимо съучастие. Разликата между действие **по поръчение** и действие **в изпълнение** на взето решение се корени в това, че в първия случай деецът не членува в съответното сдружение, той е „външен“ на престъпната структура, докато при изпълнението на решение – той е и член на съответното ОПГ и действа в изпълнение на взетото решение от сдружението.

- извършено по начин, опасен за живота на лицето (ал. 2, т. 3)

За да се приложи този по-тежко наказуем състав следва да се докаже, че начинът, по който деецът е решил да осъществи изпълнителното деяние на престъплението по чл. 281 НК обективно е създал такива условия, които реално са застрашили живота на подпомагания чужденец²⁹. Обичайно това са хипотезите, при които се касае за транспортиране по начин, който не отговаря на базовите изисквания за безопасност – в багажници на автомобили, в тайници на превозни средства, чрез гумени лодки, които не са предвидени за превозване на хора, чрез рисково шофиране и т.н. За съжаление практиката изобилства от случаи, които изпълват със съдържание този квалифициран състав, като придобил най-голяма масовост поради изключително тежкия резултат е т.нар. „случай Локорско“³⁰. Когато опасността за живота на лицата се е реализирала и е настъпила смърт или телесно увреждане, както е в горния пример - то деецът в съвкупност с престъплението по чл. 281, ал. 2, т. 3, вр. с ал. 1 НК ще носи отговорност и за настъпилия резултат (причиняване на смърт, телесна повреда и т.н.).

- извършено по отношение на малолетно или непълнолетно лице (ал. 2, т. 4)

²⁹ Въвеждането на този квалифициран признак е и в изпълнение на чл. 1, §3 от Рамковото решение, който задължава страните-членки да предприемат мерки за по-тежко наказване, когато е бил застрашен животът на лицата.

³⁰ През март 2023 г. при транспортиране на 52 чужденци в малък тайник на тежкотоварен автомобил последва задушаване и смърт на 18 от тях в близост до село Локорско, обл. София.

По-тежка наказуемост е предвидена с оглед на личността на подпомагания чужденец – ако той е малолетен (ненавършил 14 години) или непълнолетен (ненавършил 18 години), към датата на деянието. Важно за приложението на този текст е да се установи, че деецът е бил наясно с липсата на пълнолетие у чужденеца, без да се изисква да е знаел с точност възрастта му, но въпреки това да е извършил деянието. Завишената обществена опасност тук произтича от ниската възраст на чужденеца и липсата на зрялост и житейски опит, което прави противозаконното му подпомагане по-укоримо и е проявна форма на засилената защита на децата.

- извършено по отношение на повече от едно лице (ал. 2, т. 5)

Тук отново по-тежка наказуемост е предвидена с оглед подпомагания чужденец, но за разлика от т. 4, когато значение има възрастта му, тук фокусът е поставен върху броя на подпомаганите лица. За да намери приложение този квалифициран състав следва подпомагането едновременно да е насочено към повече от едно лице и да е в изпълнение на едно и също взето решение. Ако се касае до подпомагане на повече от едно лица, но това не е сторено с едно общо деяние, а в резултат на отделни решения, то тогава ще се касае до няколко отделни престъпления по чл. 281 НК, извършени в условията на съвкупност или продължавано престъпление по чл. 26, ал. 1 НК (ако са налице и останалите предпоставки на този законов текст).

- извършено с цел деецът да набави за себе си или за друго имотна облага (ал. 2, т. 6)

До 2023г. користната цел беше предвидена от законодателя като допълнителен признак от субективна страна, който следваше да бъде налице, за да може деянието въобще да се квалифицира като престъпление по чл. 281 НК. С измененията от 2023г. наличието на користна цел беше въздигнато като квалифициращо обстоятелство³¹. За да е налице обстоятелството по т. 6, следва деецът да се домогва да получи за себе си или за друго имотна облага, разбираана като материално или финансово благодетелстване, което

³¹ По-подробно за целта в наказателното право виж – **Ангелов, Ив.** Целта като субстанция на криминалното поведение, Фенея, 2015, София, ISBN 978-619-163-027-1, 191 стр.

увеличава имуществото, предотвратяването на намаляване, или представлява спестени разходи. За довършеността на деянието няма значение дали целта се е реализирала и дали деецът или другото лице реално са се обогатили от престъплението или не.

- **съпроводено със съпротива и/или неподчинение спрямо орган на властта (ал. 2, т. 7)**

С измененията от 2023г. беше предвиден и още един квалифициран състав на престъплението по чл. 281 НК, който предвижда по-тежко наказание в случаите, когато деянието е съпроводено със съпротива и/или неподчинение спрямо орган на властта. Съгласно легалната дефиниция в чл. 93, т. 2 НК „**орган на власт**“ - са органите на държавна власт, органите на държавно управление, органите на съдебната власт, както и служителите при тях, които са натоварени с упражняването на властнически функции. В най-честия случай се касае до служители на МВР, осъществяващи функции по граничен контрол и/или опазване на обществения ред, които при изпълнение на тези си функции са овластени да издават задължителни за всички разпореждания – чл. 4 и чл. 64 от Закона за министерството на вътрешните работи³². За да се квалифицира деянието по текста на т. 7 се изисква наред с изпълнителното деяние на престъплението по чл. 281 НК деецът да окаже и **съпротива** спрямо орган на власт (да извърши конкретни действия, насочени към физическо въздействие спрямо лице, явяващо се орган на властта и отблъскване на негови действия, насочени към осъществяване на мерки за граничен контрол, полицейска проверка или друг вид контролни мерки, за задържане и т.н) или да окаже **неподчинение** спрямо него, разбрано като - неизпълнение на съответно разпореждане от страна на орган на властта, напр. лицето да спре и да представи документи за проверка, да преустанови управлението на МПС, за да се осъществи съответна проверка и др³³.

- **извършено повторно или представляващо опасен рецидив (ал. 3)**

³² ДВ, бр. 53 от 27 Юни 2014г.

³³ По-подробно виж. Доклад за изследване...<https://mjs.bg/home/index/5969368b-539a-442a-bad0-6800db436e82>

Още по-завишена наказателна отговорност е предвидена в случай, че деянието по основния или някои от квалифицираните състави на чл. 281, ал. 1 или ал. 2 НК представлява рецидив (специален или опасен).

Едно деяние е извършено повторно (специален рецидив) съгласно чл. 28, ал. 1 НК, когато деецът е извършил престъплението, след като е бил осъден с влязла в сила присъда за друго такова престъпление. Опасният рецидив пък ще е налице съгласно чл. 29, ал. 1 НК, когато деецът извърши престъплението, след като е бил осъждан за тежко умишлено престъпление на лишаване от свобода не по-малко от една година, изпълнението на което не е отложено по чл. 66 НК (буква „а“) или когато извърши престъплението, след като е бил осъждан два или повече пъти на лишаване от свобода за умишлени престъпления от общ характер, ако поне за едно от тях изпълнението на наказанието не е отложено по чл. 66 НК (буква „б“). Когато са налице едновременно предпоставките на специалния и опасния рецидив – приложение намира опасният (чл. 29, ал. 3 НК).

Отнемане на превозното средство в случаите на чл. 281, ал. 2 , т. 1 НК (ал. 4).

Отнемането в полза на държавата на превозното средство по чл. 281, ал. 2, т. 1 НК е широко дискутирана тема, на която подобава да бъде отделено самостоятелно изследване, поради което и няма да бъде подробно разисквана в рамките на настоящето изложение. Следва само да се маркира, че в първоначалния си вид законовият текст предвиждаше, че превозното средство се отнема в полза на държавата, ако то е принадлежало на дееца. В този вид текстът беше в съответствие с разпоредбата на чл. 53 НК и приложението му не създаваше сериозни проблеми. Доколкото обаче се констатира, че в много от случаите деецът не използва собствено превозно средство, през 2015г. разпоредбата беше допълнена с възможността превозното средство да се отнема в полза на държавата и когато не е принадлежало на извършителя, *но му е било предоставено доброволно*. С Решение №12 от 30.09.2021г. по к. д. № 10/2021 г.³⁴, Конституционният съд обяви за противоконституционна разпоредбата в частта *„е било предоставено доброволно“*³⁵. Това провокира законодателя да предприеме нови промени в законовия текст, като през 2023г. по отношение на

³⁴ ДВ, бр. 84 от 2021 г.

³⁵ По-подробно мотивите на Конституционния съд тук : <https://legislation.apis.bg/doc/4738572/0>

превозното средство, когато не е принадлежало на дееца, беше предвидено – „да се налага глоба в размер на пазарната стойност на превозното средство в лева, когато не е негова собственост“. Закономерно новата редакция предизвика бурен отзвук довел до отмяната й с Решение на Конституционния съд № 8 от 17.07 2025г. по к.д. № 15/2024 г.³⁶. Последва ново законодателно изменение, актуално към момента, като от 2026г. беше предвидено, че „когато превозното средство не е собственост на виновния или е в съсобственост, се присъжда неговата равностойност“. Поне на пръв поглед новото законодателно решение е съобразено с мотивите на отменителните решения на КС, поради което и не би следвало да последва съдбата на предшествениците си, но *tempus docebit*.

Заклучение

Темата за престъпното подпомагане на чужденци да пребивават и преминават в страната в нарушение на закона е само един аспект от големия въпрос свързан с незаконната миграция, чието решаване изисква комплексен и последователен подход. Видно е, че законодателят се опитва да противодейства на този вид престъпност чрез регулярни промени в нормативната база и чрез засилване на държавната принуда. Въпреки това усилията не следва да престават и не бива да се ограничават само в полето на наказателното преследване, нито само в рамките на конкретната държава.

ЦИТИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ:

1. Ангелов, Ив. Целта като субстация на криминалното поведение, Феней, 2015, София.
2. Велчев, Б., Престъпления по служба, Изд. „Захарий Стоянов“, 2024/ Angelov, Iv. Tselta kato substatsia na kriminalното povedenie, Feneya, 2015, Sofia
3. Дойчинова, В. Нелегалните мигранти в Европа – новата категория чужденци. Общество и право, бр № 2/2020/ Doychinova, V. Nelegalnite migranti v Evropa – novata kategoria chuzhdentsi. Obshtestvo i pravo, br № 2/2020.

³⁶ ДВ, бр. 60 от 25.07.2025 г. По-подробно мотивите на Конституционния съд тук: <https://legislation.apis.bg/doc/6518093/0>

4. **Дойчинова, В.** Правни проблеми на миграционните процеси в Европа. *StudiaIuris*, бр. № 2/ 2019./ Doychinova, V. Pravni problemi na migratsionnite protsesi v Evropa. *StudiaIuris*, br. № 2/ 2019.
5. **Дойчинова, В.** Ролята на миграционните процеси за развитие на правната система. – В: Сборник с доклади от X национална конференция на докторантите в областта на правните науки, Българска Академия на Науките, Институт за държавата и правото, София, 2021./ Doychinova, V. Rolyata na migratsionnite protsesi za razvitie na pravната sistema. – V: Sbornik s dokladi ot H natsionalna konferentsia na doktorantite v oblastta na pravните nauki, Balgarska Akademia na Naukite, Institut za darzhavata i pravoto, Sofia, 2021.
6. **Минев, П.** Освобождаване от наказателна отговорност по чл. 78а от Наказателния кодекс, Феней, 2012, София/ Minev, P. Osvobozhdavane ot nakazatelna otgovornost po chl. 78a ot Nakazatelnia kodeks, Feneya, 2012, Sofia.
7. **Митрева, П.** Наказателноправни и процесуални проблеми на определяне на наказанието. Авало, София, 2022./ Mitreva, P. Nakazatelnopravni i protsesualni problemi na opredelyane na nakazaniето. Avalo, Sofia, 2022.
8. **Ненов, Ив.** Наказателно право на Народна Република България. Особена част, Т. II, ДИ „Наука и изкуство“, София, 1959./ Nenov, Iv. Nakazatelno pravo na Narodna Republika Bulgaria. Osobena chast, T. II, DI „Nauka i izkustvo“, Sofia, 1959.
9. **Павлов, Хр.** Генезис и еволюция на идеите за правата на човека, Годишник на БСУ, т. XLVIII, Бургас, 2023./ Pavlov, Hr. Genezis i evolyutsia na ideite za pravata na choveka, Godishnik na BSU, t. XLVIII, Burgas, 2023.
10. **Стоянкова, Д.** Обществено – политически фактори при приемане на Конституцията на Република България. *StudiaIuris*, бр. № 2/2021./ Stoyankova, D. Obshtestveno – politicheski faktori pri priemane na Konstitutsiyata na Republika Bulgaria. *StudiaIuris*, br. № 2/2021.
11. **Филибева, А.** Криминологични проблеми на незаконната миграция. Адвокатски преглед бр. № 6/2025./ Filibeva, A. Kriminologichni problemi na nezakonnata migratsia. Advokatski pregled br. № 6/2025.

12. **Цанков, В. и Христова, Н.** Миграционно и бежанско право. Издателство на ВУЗФ, София, 2011./ Tsankov, V. i Hristova, N. Migratsionno i bezhansko pravo. Izdatelstvo na VUZF, Sofia, 2011.

ПРАВНИЯТ ПЛУРАЛИЗЪМ: ОТ МЕТОДОЛОГИЯ НА ПОЗНАНИЕТО КЪМ ПРИНЦИП НА ПРАВНАТА СИСТЕМА

Румен Василев¹

LEGAL PLURALISM: FROM A METHODOLOGY OF INQUIRY TO A PRINCIPLE OF THE LEGAL SYSTEM

Rumen Vasilev

Резюме: Статията разглежда значението на правния плурализъм като методология за изучаване на правото. Използва се теорията на правната система за да се обясни многоаспектната на правото. По този начин сложната природа на правото се изяснява в контекста на единството и непротиворечивостта на правната система. Разгледан е плурализмът между философия и теория на правото. Представена и връзката между политически и правен плурализъм.

Ключови думи: правен плурализъм; теория на правото; правна система

Abstract: The article examines the significance of legal pluralism as a methodology for the study of law. Legal system theory is employed to explain the multifaceted nature of law, thereby clarifying its complexity within the context of the legal system's unity and consistency. The article explores pluralism at the intersection of the philosophy and theory of law and presents the relationship between political and legal pluralism.

Key words: legal pluralism; theory of law; legal system

УВОД

Понятието за правен плурализъм заема все по-значимо място в съвременните изследвания на правото, доколкото отразява фундаменталните промени в начина, по който правната регулация функционира в условията на социална, културна и нормативна

¹ Докторант по докторска програма „Теория на правото“, Юридически факултет на ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий“.

многообразност. Развитието на демократичните общества, засиленото взаимодействие между различни правни системи и нарастващата сложност на правната материя поставят под въпрос традиционните държавоцентрични и монистични представи за правото като затворена и самодостатъчна система. В този контекст правният плурализъм се очертава не само като описание на съвместното съществуване на различни нормативни порядки, но и като теоретична рамка за анализ на тяхното взаимодействие, конкуренция и координация. Макар правото да се характеризира с вътрешна системност и стремеж към непротиворечивост, практиката показва, че правните системи неизбежно се сблъскват с различия и противоречия – както в рамките на отделната правна система, така и в отношенията между националното, наднационалното и международното право. Именно тези напрежения пораждат необходимостта от изследване на правния плурализъм като принцип, чрез който могат да бъдат обяснени и преодолени противоречията в правото, без да се разрушава неговото единство. Настоящото изследване изхожда от разбирането, че плурализмът не е противопоставен на системността на правото, а представлява нейно допълващо и развиващо измерение, което позволява по-пълноценно осмисляне на правото като социален феномен и нормативна практика. В този смисъл анализът на правния плурализъм се поставя в центъра на общотеоретичната дискусия за същността на правото, за границите на правната система и за механизмите, чрез които правото изпълнява основната си функция – разрешаване на социални конфликти чрез нормативно признати и легитимни средства.

Плурализмът представлява философска концепция, основана на признаването на еднаквата значимост и валидност на различни, включително противоположни възгледи за смисъла и развитието на човешкото общуване, морала и политическата организация. Той е естествено присъщ на политиката и морала, където съвместното съществуване на конкуриращи се ценностни системи се приема като нормално и дори необходимо условие за демократичното общество. В този смисъл политическият плурализъм е фундаментален принцип на демократичната държава, а модерните общества се характеризират с плурализъм на моралните системи. Настоящият труд прави опит да обясни правния плурализъм не просто като външен факт, а като принцип за преодоляване на противоречия вътре в самата нормативна система. Допускането на едновременното съществуване на различни правни системи (национални, наднационални, транснационални) изисква нов

подход към идентифицирането на действащото право. Ако дефинираме правото като „свкупност от правни системи“, тогава плуралистичният подход става не само възможен, но и необходим за запазване на системното единство в условията на противоречия. За разлика от тях, правото традиционно се мисли като единна, непротиворечива нормативна система, разполагаща със собствени механизми за разрешаване на противоречия. Поради това идеята за плурализъм изглежда на пръв поглед трудно приложима в правото, доколкото то не допуска едновременна валидност на взаимно противоречащи си нормативни твърдения. В класическото разбиране определянето на правото като система изключва плурализма като вътрешен принцип за преодоляване на противоречията.

Настоящата статия поставя под въпрос тази предпоставка и прави опит да обоснове правния плурализъм като принцип за преодоляване на противоречия в правото. Това предполага изследване както на взаимодействието между правната система и други нормативни системи (напр. морала), така и на взаимодействието между две и повече правни системи. Допускането на едновременното съществуване на различни правни системи, всяка със собствени критерии за валидност, измества аналитичния фокус от търсенето на единство към изследването на различията и противоречията, без да се отрича възможността те да бъдат осмислени в рамките на едно общо понятие за право. Актуалността на проблема нараства с процесите на европеизация и глобализация. Интеграцията не премахва различията, а ги поставя в диалог, превръщайки плурализма в метод за постигане на хармония между автономни правни режими. Това взаимодействие показва, че националното право не е изолирана система, а част от по-широка структура на съвместно регулиране (континентално, англосаксонско, религиозно и смесено), основана на взаимно признание. Правният плурализъм се проявява чрез различни форми на взаимодействие: заимстване на съдебна практика, признаване и прилагане на чуждо право, съдебно сътрудничество и диалог между правни системи. Тези процеси показват, че националното право не е изолирана система, а част от по-широка структура на правно регулиране, основана на взаимно признание и координация. Взаимодействието между различните правни семейства води и до утвърждаването на общи правни принципи, като върховенството на закона и защитата на правата на човека, които служат като свързващо звено между правните системи. Плурализмът има значение и в рамките на отделната правна система, където се проявява чрез взаимодействието между различни отрасли и институти. Макар това взаимодействие

често да се описва като дуализъм, правният плурализъм надхвърля простото разграничение, тъй като допуска не само различия, но и противоречия, които се разглеждат като фактор за развитие на правото. Противоречията имат положителен смисъл, доколкото стимулират тълкуването, аргументацията и усъвършенстването на правния ред.

В този контекст правото се разглежда като съвкупност от правни системи, чието едновременно действие поражда въпроси за идентифицирането на приложимото право и за механизмите за преодоляване на противоречията между тях. На това равнище на анализ самото понятие за право получава възможно най-общо обяснение, при което системността и единството не се отричат, а се мислят в условията на нормативно многообразие.

Предмет на дисертационния труд е правният плурализъм като принцип при взаимодействието между две и повече правни системи. Изследването цели да изясни правнодогматично понятията „правен плурализъм“ и „противоречия в правото“, като ги постави в контекста на разбирането за правото като единна система. Основно предизвикателство е определянето на границите и идентичността на правните системи, както и изясняването на начините за преодоляване на противоречията в правото. В изследването се застъпва тезата, че те имат положителен смисъл, отразявайки развитието на правните системи. Плурализмът се разглежда като средство за обяснение на природата на тези противоречия и способността на правото да се развива, преодолявайки ги.

Цел и задачи на изследването: Основната цел е разкриването на значението на правния плурализъм за формирането и развитието на правната система, както и ролята му при преодоляването на противоречията в правото (между правни системи, принципи или норми). Прави се опит за изследване на правния плурализъм като част от общото философско и политическо познание. Изясняват се общотеоретичните въпроси чрез теорията за правната система като тези за взаимодействие между групи системи и установяване на приложимо право. Извършва се анализ на проявленията на противоречията в правото. Осмислянето на противоречията се посочва като характеристика на развитието на правото. Извеждат на функциите на правния плурализъм като принцип за балансиране. Методологически изследването се основава на правнодогматичния и философско-правния подход, допълнени от системния, сравнително-правния, историко-правния и правносоциологическия метод. Плурализмът се разглежда както като методология за

изследване на правото, така и като принцип, действащ в самата правна система. В този смисъл правният плурализъм позволява да се мисли правото като динамична, развиваща се система, която преодолява противоречията не чрез тяхното игнориране, а чрез институционализирани механизми за баланс и разрешаване на конкуриращи се нормативни претенции.

Понятието „правен плурализъм“ често е обременено от неяснота поради употребата му в различни дисциплини (антропология, социология, международно право). Настоящият труд се дистанцира от чисто социологическите теории, които отричат държавното право, и търси общотеоретичното (правно-догматично) значение на понятието в контекста на разбирането за правото като единна система.

Правният плурализъм като методология при обяснение на правото

Дисертационният труд разглежда правния плурализъм като специфично проявление на по-широката философска идея за плурализма, която утвърждава уважението към различията като условие за развитие в обществения и политическия живот. Плурализмът се разбира като допускане на едновременно и равноправно съществуване на множество прояви и форми в дадена сфера, които се намират в отношение на конкуренция. Това конкуриране поражда различия, които могат да се проявят като противоречия, да доведат до спорове и да ескалират в конфликти, което от своя страна налага необходимостта от критерии и механизми за тяхното преодоляване.

Изследването на правния плурализъм се основава на анализ на философските концепции за плурализъм и монизъм, особеностите на политическия плурализъм и плурализма на моралните системи. Особено значение има изясняването на философската идея за плурализъм в обществената сфера и нейното отражение в правото, включително чрез взаимодействието между философията на правото и общата теория на правото. Правният плурализъм се разглежда като самостоятелен вид плурализъм със своя специфика, както и в съотношение с политическия плурализъм.

Разбирането за правния плурализъм е ограничено от предмета и подхода на научното изследване, като съвременната наука подчертава значението на интердисциплинарния подход. Правният плурализъм притежава потенциал за методологично взаимодействие

между философията на правото, правната догматика и социологията на правото. Многозначността на понятието „правен плурализъм“ усложнява неговото изясняване, тъй като то допуска равностойното съществуване на противоположни твърдения, което поставя въпроса за обективната истина в правото. Това налага предложението разбирането на плурализма не като отказ от истина, а като принцип за преодоляване на противоречия с цел усъвършенстване на правната система.

Философският плурализъм се противопоставя на монизма, който извежда едно единствено начало, ценност или стандарт като основа на реалността и социалния ред. Докато монистичните теории предполагат йерархично подреждане на ценности и практики в рамките на единна система, плурализмът приема социалното многообразие като съставено от автономни елементи, които не се свеждат до цялостна нормативна структура.² Той признава съществуването на повече от една валидна ценностна или интерпретативна перспектива, чието основание се корени в различията на човешкия опит, познание и исторически контекст. Приложен към правото, плурализмът отхвърля идеята за затворена и изчерпателна правна система. Правният плурализъм приема едновременното съществуване на множество нормативни редове – държавно право, обичайни норми, религиозни предписания, международно и наднационално право, които не могат да бъдат редуцирани до един център на валидност, но функционират в условия на взаимодействие и потенциален конфликт. В този контекст възниква необходимост от принципи за тяхното съгласуване.³

Правният плурализъм се утвърждава като методологична гледна точка, според която правото не се изчерпва със създадените от държавата норми. В обществото съществуват множество правнонормативни системи, които се допълват, конкурират или взаимодействат, а човешките индивиди често са подчинени едновременно на повече от една от тях. Тази идея е особено развита в антропологията и социологията на правото, включително чрез разграничението между „правото на книга“ и „живото право“, въведено от Ойген Ерлих, което обозначава реално действащите социални правила, независимо от формалната им правна уредба. Правният плурализъм е характерен и за постколониалните изследвания,

² Mason, E. „Value Pluralism." In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2023 Edition), Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.), § 1. <https://plato.stanford.edu/entries/value-pluralism/> (посетен на 08.09.2026 г.).

³ Виж D. W. Hamlyn (1984). „Simple substances: Monism and pluralism". *Metaphysics*. Cambridge University Press. pp. 109.

както и за съвременните теории за глобалното право, където се анализира взаимодействието между международното и вътрешното право. Методологично той изхожда от разбирането за правото като социален феномен, който възниква и функционира в рамките на конкретни обществени отношения, а не единствено като израз на държавната воля. Това позволява разкриването на паралелни нормативни режими, които функционират автономно спрямо официалния правен ред.

В условията на глобализация и засилена правна интеграция значението на правния плурализъм нараства, тъй като той се утвърждава като аналитичен инструмент за изследване на взаимодействието между националното и наднационалното право. Като изследователски подход правният плурализъм разширява предмета на правната наука, включвайки социални, културни, икономически и морални фактори, и намира приложение в интердисциплинарите изследвания. Наред с положителните си страни, правният плурализъм крие и рискове, свързани с размиване на понятието за право и с трудности при установяване на единни критерии за преодоляване на нормативни противоречия. Въпреки това, в настоящото изследване той се използва в положителния си смисъл – като методология за обяснение на правото като съвкупност от взаимосвързани системи и за изясняване на механизмите, чрез които се постига единство и кохерентност чрез преодоляване на противоречията между тях.

Плурализмът на философията на правото и на теория на правото

Развитието на правния плурализъм като теоретична концепция е неразривно свързано с формирането и еволюцията на Общата теория на правото и философията на правото. Общата теория на правото възниква през XIX век като резултат от процес на диференциация на юридическото познание от морала и политиката, в контекста на отслабване на доминиращите естественоправни учения. Значима роля в този процес играе Историческата школа на правото, чиито представители отхвърлят дуализма между естествено и позитивно право и разглеждат правото като исторически и социално обусловен ред, произтичащ от народния дух. По-нататъшното развитие на общотеоретичното правно познание се свързва с опитите за систематизация на натрупаните юридически знания, сред

които особено значение има юридическата енциклопедия на Адолф Меркел.⁴ През XX век процесът на обособяване на Общата теория на правото се задълбочава чрез трудовете на Леон Дюги и Ханс Келзен, които поставят под въпрос традиционната връзка между държава и право и допринасят за концептуалното им разграничаване.

В български контекст развитието на Общата теория на правото започва с основаването на Юридическия факултет на Софийския университет, като значим принос имат Венелин Ганев и Цеко Торбов⁵. През периода след 1944 г. общотеоретичните изследвания се развиват в рамките на марксистко-ленинската идеология, като се оформят идеологически, методологически и правно-технически направления. След 1989 г. отпада идеологическата предопределеност, което позволява по-ясно разграничаване и автономизиране на теорията на правото спрямо философията на правото, при запазване на тяхната генетична и методологическа връзка. Плурализмът се утвърждава като интерпретация на социалното многообразие и като концепция, приложима към правото чрез интегриране, а не елиминиране на различията. Той разглежда конфликтите между правни, морални, културни и социални регулатори, не като отклонение, а като структурен елемент на социалната динамика. Оттук следват два основни извода: първо⁶, плурализмът функционира като модел за координация между равностойни нормативни порядки, без йерархично подчиняване, и второ⁷, той предоставя аналитична рамка за обяснение на взаимодействието между национални, международни и наднационални правни системи на основата на юридически, а не на морални критерии.

В съпоставка с релативизма, скептицизма и субективизма, плурализмът се откроява като самостоятелна философска позиция. За разлика от релативизма, той не приписва върховен нормативен авторитет на културата и не отрича възможността за рационално обосноваване на ценностни и нормативни позиции.⁸ Срещу скептицизма плурализмът

⁴ Merkel A. Juristische Encyclopädie, 1885.

⁵ Виж Торбов, Ц. Философия на правото и юриспруденция. С.: 1930, Основният принцип на правото и Право и спаведливост. С.: 1940 и Естествено право и философия на правото. Год. СУ, ЮФ, т. XLII, 1946/47

⁶ Griffiths, J. What is Legal Pluralism? – Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law, 1986, № 24, p. 17.

⁷ Twining, W. General Jurisprudence: Understanding Law from a Global Perspective. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. pp. 7-8.

⁸ По този въпрос вж. Berlin, I. The Crooked Timber of Humanity: Chapters in the History of Ideas. London: John Murray, 1990 — където се защитава тезата, че ценностният плурализъм не е релативизъм: ценностите са обективни, но множествени и невинаги съвместими в една универсална система.

защитава тезата, че множество позиции могат да бъдат рационално оправдани, без да се стига до отказ от преценка.⁹ Спрямо субективизма плурализмът съхранява връзката между правото, ценностите и моралните категории, като предотвратява редукцията на правото до израз на индивидуални емоции.

Правният плурализмът заема равностойно място както във философията на правото, така и в теорията на правото. Философията на правото изследва фундаменталните въпроси за същността, ценностите и легитимността на правото и изпълнява критико-оценъчна и методологическа функция. Теорията на правото, от своя страна, анализира структурата, функционирането и общите закономерности на правната система, изграждайки универсален понятиен апарат за всички юридически науки. Двете дисциплини са взаимнодопълващи се: философията предоставя ценностното и онтологично основание, а теорията – формата и инструментариума за неговото реализиране в правната действителност. В този контекст класическите учения за правото – естественоправното и правния позитивизъм – имат ключово значение за развитието на общата теория на правото. Естественоправното учение утвърждава извънпозитивните ценностни основания на правото и подчертава неговата връзка с разума, морала и справедливостта. Правният позитивизъм, напротив, настоява за аналитично разграничаване на правото от морала и извежда валидността на правните норми от техния институционален произход. Въпреки противопоставянето си, и двете учения допринасят съществено за теоретичното осмисляне на правото и за изграждането на съвременната обща теория на правото.

Правен плурализмът и политически плурализмът

Политическият плурализмът се утвърждава като основен принцип на съвременната демокрация и като ключова аналитична рамка в правната теория, правната социология и сравнителното право. В най-общ смисъл той изразява разбирането, че демократичното управление и гарантирането на основните права и свободи предполагат съществуването и свободното взаимодействие на множество обществени и политически субекти, които посредничат между индивида и държавната власт. В индивидуалистичен план плурализмът се основава на допускането за съществуването на множество легитимни представи за по-

⁹ Решер, Н. Плурализмът. Против изискването за консенсус. Прев. Т. Петков и К. Герганова. София: Критика и хуманизъм, 2001.

добър живот, формирани от ценностите, убежденията и житейските избори на човешките индивиди.¹⁰ Това разбиране намира израз както в етичната теория, така и в политическата философия, като отрича възможността за налагане на единна, задължителна визия за общественото благо.

Исторически политическият плурализъм не може да бъде сведен до дело на един-единствен основоположник. Неговите идеи могат да бъдат проследени още в античните представи за полиса като общност от различни интереси, а в модерната епоха се развиват в контекста на либерализма и конституционализма. Просвещенските идеи за естествени права, ограничена власт и свобода на съвестта, както и защитата на свободата на изразяване и мнението, създават теоретичните предпоставки за институционализиране на политическото многообразие. Като самостоятелно теоретично направление политическият плурализъм се оформя в началото на XX век в критика на монистичните концепции за държавния суверенитет. Класически автори като Харолд Ласки, Дж. Д. Х. Коул и Артър Бентли¹¹ развиват разбирането за обществото като мрежа от автономни групи и интереси, между които държавата изпълнява координираща, а не доминираща функция. Завършен теоретичен израз плуралистичният модел получава в трудовете на Робърт Дал, който свързва политическия плурализъм с концепцията за демокрацията като полиархия, характеризираща се с множество центрове на власт, институционализирана конкуренция и отчетност.¹² Съществено значение за плуралистичната теория има концепцията за негативната свобода, разбрана като отсъствие на неоправдана външна намеса в сферата на индивидуалното и груповото действие. Негативната свобода функционира като нормативна предпоставка за съжителството на различни социални групи, ценностни представи и модели на обществено взаимодействие, без подчиняването им на един-единствен нормативен образец. В рамките на плуралистичния модел тя се допълва от позитивната свобода, изразяваща се във възможността за участие в процесите на колективно вземане на решения. По този начин плурализмът съчетава защитата от властова намеса с гарантиране на участие

¹⁰ Виж Kekes, J., *Pluralism in Philosophy: Changing the Subject*, Cornell University Press, 2000.

В индивидуалистичен план плурализмът, както сочи Джон Кекеш, се основава върху „възможното съществуване на много и различни концепции за по-добър живот“.

¹¹ Bentley, A. F. *The Process of Government*. University of Chicago Press, 1908.

¹² Dahl, R. A. *A Preface to Democratic Theory*. University of Chicago Press, 1956, p. 272.

в публичния живот, без да свежда свободата нито до пасивна автономия, нито до задължително подчинение на колективна воля.

В правната теория и философията на правото плурализъмът се проявява в различни концептуални форми, сред които ценностен, културен, политически и правен плурализъм. За целта на изследването е важна съпоставката на политическия и правния плурализъм. Политическият плурализъм се отнася до организацията и разпределението на властта, докато правният плурализъм поставя акцент върху съвместното съществуване на множество нормативни порядки. Той оспорва монистичното схващане за правото като изключителен продукт на държавата и допуска паралелното действие на държавни и недържавни, формални и неформални правни режими. Разграничението между политически и правен плурализъм не изключва тяхната вътрешна взаимовръзка. Политическият плурализъм създава институционалните условия за признаване на правния плурализъм, докато правният плурализъм ограничава правния монопол на държавата и укрепва демократичния характер на политическата система. В условията на глобализация и наднационално управление тази взаимовръзка се задълбочава, като води до преплитане на политически и правни режими отвъд рамките на националната държава. Изводът, който авторът предлага е, че политическият и правният плурализъм представляват различни, но взаимнодопълващи се проявления на общата плуралистична парадигма. Докато първият осигурява многообразието във властта и демократичната легитимност на политическия процес, вторият разкрива сложната онтология на нормативните системи в съвременното общество. Заедно те формират теоретична рамка за разбиране на социален ред, в който нито властта, нито правото могат да бъдат обяснени чрез единен, върховен център.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключение, правният плурализъм се утвърждава като аналитичен и методологически инструмент, който позволява да бъдат осмислени различията и противоречията в правото, без да се поставят под съмнение неговата системност и единство. Разглеждан като принцип на взаимодействие между правни системи, както и като вътрешна характеристика на правната действителност, плурализъмът разкрива правото като динамична и развиваща се нормативна структура, способна да интегрира разнообразието чрез институционализирани механизми за координация, баланс и разрешаване на конфликти. В

условията на засилена правна интеграция, глобализация и нормативна многостепенност, плуралистичният подход не отрича класическото разбиране за правото като система, а го доразвива, като предоставя концептуална рамка за изследване и преодоляване на противоречията между автономни, но взаимосвързани правни порядки. Именно в тази способност да обяснява и насочва развитието на правото чрез признаване и регулиране на различията се открива трайната теоретична и практическа стойност на правния плурализъм.

ЦИТИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ:

1. **Решер, Н.** Плурализмът. Против изискването за консенсус. Прев. Т. Петков и К. Герганова. София: Критика и хуманизъм, 2001./ Resher, N. Pluralizmat. Protiv iziskvaneto za konsensus. Prev. T. Petkov i K. Gerganova. Sofia: Kritika i humanizam, 2001.
2. **Торбов, Ц.** Философия на правото и юриспруденция. С.: 1930, Основният принцип на правото и Право и справедливост. С.: 1940 и Естествено право и философия на правото. Год. СУ, ЮФ, т. XLII, 1946/47/ Torbov, Ts. Filosofia na pravoto i yurisprudentsia. S.: 1930, Osnovniyat printsip na pravoto i Pravo i spravedlivost. S.: 1940 i Estestveno pravo i filosofia na pravoto. God. SU, YuF, t. XLII, 1946/47/
3. **Bentley, A. F.** The Process of Government. University of Chicago Press, 1908.
4. **Berlin, I.** The Crooked Timber of Humanity: Chapters in the History of Ideas. London: John Murray, 1990.
5. **D. W. Hamlyn** (1984). „Simple substances: Monism and pluralism". Metaphysics. Cambridge University Press.
6. **Dahl, R. A.** A Preface to Democratic Theory. University of Chicago Press, 1956.
7. **Griffiths, J.** What is Legal Pluralism? – Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law, 1986, № 24.
8. **Kekes, J.** „Pluralism in Philosophy: Changing the Subject, Cornell University Press, 2000.
9. **Mason, E.** „Value Pluralism." In: The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2023 Edition), Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.), § 1. <https://plato.stanford.edu/entries/value-pluralism/> (посетен на 08.09.2026 г.).

10. **Merkel A.** Juristische Encyclopädie, 1885.
11. **Twining, W.** General Jurisprudence: Understanding Law from a Global Perspective. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. pp. 7-8.

КОНФЛИКТИТЕ В ПРАВОТО И ПРАВНИЯ ПЛУРАЛИЗЪМ

Румен Василев¹

LEGAL CONFLICTS AND LEGAL PLURALISM

Rumen Vasilev

Резюме: Статията разглежда юридическата конфликтология през призмата на правния плурализъм като принцип, който се използва за преодоляване на противоречия в правото. Поставят се три основни проблема: 1) същност на правните конфликти; 2) различните проявления на юридическата конфликтология – юридически, социологически и психологически смисъл; 3) извеждане на основните видове конфликти в правото и ролята на правния плурализъм за тяхното преодоляване. Изводите в статията са насочени към аргументиране на основната теза, че правният плурализъм може да преодолява конфликти между две и повече правни системи, включително и такива между юрисдикции и правни норми.

Ключови думи: конфликтология; противоречия в правото; правен плурализъм

Abstract: The article examines the study of legal conflicts through the lens of legal pluralism—a principle employed to resolve contradictions within the law. It addresses three key issues: 1) the nature of legal conflicts; 2) the various manifestations of the study of legal conflicts—encompassing legal, sociological, and psychological dimensions; and 3) the identification of the primary types of legal conflicts and the role of legal pluralism in resolving them. The article's conclusions substantiate the central thesis that legal pluralism can resolve conflicts between two or more legal systems, including those arising between jurisdictions and legal norms.

Keywords: conflictology; contradictions in law; legal pluralism

I. Право и конфликт.

1.1. Понятието за конфликт се определя главно от психологията и социологията. То има социокултурен смисъл и неговото изясняване, включително по отношение на правото налага да проследим възникването и развитието на термина, включително чрез изясняване

¹ Докторант по докторска програма „Теория на правото“ към Юридическия факултет на ВТУ „Св. Кирил и Методий“.

на думата „конфликт“, която има латински произход (*conflictus*) и означава стълкновение, сблъсък. Произлиза от „*con*“ - с и „*fligo*“ - блъскам, с генитив *cōnflīctūs*, m, четвърто склонение². В тълковните речници намираме различни значения и синоними като сблъсък на противоположни интереси, възгледи, сили или книжовно - разправия, скарване³. Развитието на думата може да се проследи и чрез справка в Български етимологичен речник чрез синонимите противоречие и спречкване. Представлява и форма на проявление на противоречия като универсален обществен феномен, основаващ се на динамичното взаимодействие между поне две спорещи страни, причинен от различни потребности, цели, ценности или недостиг на ресурси.⁴

Правото използва термините „спор“, „колизия“, „противоречие“ и „стълкновение“. Всички те могат да имат смисловото значение на конфликт. Терминът „конфликт“ се използва рядко в правната теория и практика, като се предпочитат вече споменатите колизия, стълкновение и противоречие. Могат да бъдат изтъкнати две основни причини за това. Първата е, че правото е еднородна система, основаваща се на идеята за справедливост, а монистичната му природа предполага стремеж към универсалност. По дефиниция правото е еднородна и непротиворечива система. То се идентифицира с ред. Правото съдържа критерии за преодоляване на възникнали противоречия в една правна система и не допуска хипотеза на спор, който не може да бъде решен. В правовата държава е забранен отказът от правосъдие. Всеки правен спор следва и може да бъде решен чрез средствата на правото и със силата на пресъдено нещо, т.е. по окончателен начин. Спорът предполага постигане на решение и съдържа определена идея за истина предвид философската максима "В спора се ражда истината". Основната цел е чрез обмен на аргументи и противопоставяне на мнения да се достигне до обективната истина. Думата „конфликт“ съдържа в себе си смислово значение на противопоставяне, напрежение и относителна неизвестност и несигурност. Тя означава полярност (противоположност) на позиции, гледни точки, мнения или идеи. Това смислово значение не съответства на разбирането за правото като еднородна и непротиворечива система. В още по-малка степен съответства на правния спор, чието

² Онлайн речник Glosbe dictionary, 2025. <https://bg.glosbe.com/>.

³ Речник на българския език (онлайн). А – системност. <https://ibl.bas.bg/rbe/>.

⁴ Български етимологичен речник., С. изд. на БАН, 1979, с. 740, т. II - В литературата се среща противоречие и сблъскване между героите в художествено произведение поради различните им характери, възгледи, интереси и социални позиции.

решаване идеално е основано на истината и справедливостта чрез мирните средства, които правото използва. Това е причината правото да предпочита термина „спор“ и да избягва използването на термина „конфликт“.

1.2. Юридическото мислене по повод решения за настъпване на правни последици също показва еднородност, единство и непротиворечивост на юридическата аргументация. Определящ е юридическия силогизъм – догматична (логическа) операция, чрез която се стига до безусловен извод за приложимост на правните норми и правните последици, които трябва да настъпят. Юридическият силогизъм е форма на логическо разсъждение, което се използва в правото за извеждане на заключения от правни норми и фактически обстоятелства. Той е част от формално-логическите способности на човешкото мислене, чрез които се достига до безусловен аргументиран извод за правни последици. В основата му стои последователност, логическа връзка между факти, норма и последица. Елементи на противопоставяне (конфликт) или едновременно съществуващи изводи за две и повече противоположни правни последици в рамките на решението на правния спор не са характерни и не се допускат. Вътрешното противоречие се избягва, т.е., изводът за правни последици следва да е безспорен. Следователно, от гледна точка на правната догматика, значение за правото има правният спор – спорът относно правото, т.е. кому са признати права, на кого са възложени права и кой следва да понесе неблагоприятни последици. Спорът за право не допуска съществуването на две противоположни диспозиции на правната норма. Смисълът на правната норма е един. Спорът е за това какъв е смисълът вложен в правната норма и каква е волята на законодателя. При конфликтите между правни норми има два противоположни смисъла, съдържащи се в две и повече еднакво валидни правни норми. Следователно конфликтът надхвърля отделната правна норма и означава полярност на смисъла, вложен в правните норми.

1.3. Конфликтът като понятие има значение за правото от гледна точка на реализирането на правото и неговата ефективност. Те са поле на изучаване на социологията и психологията по повод конфликтите между хора или тези между тях и различните общности. Съответно конфликтите в правото са предмет на изучаване от социологията на правото и от правната психология. Те се обсъждат във връзка със социалната роля на правото, което следва да гарантира спазването на правните норми и целия обществен и

правен ред. Превантивната функция на правото също предполага, че правната наука и практика вземат предвид конфликтите между хората. Правносоциологическото и правнопсихологическото знание са от съществено значение за изучаването на проблематиката на социалната роля на правото и неговата ефективност.

Една от задачите на статията е да потърси правнодогматичното (теоретичното) знание за конфликтите за да създаде предпоставка за определяне на правния плурализъм и неговото приложение в практиката. На тази основа следва да бъде разгледана и релевантната юридическа терминология.

Посоченото показва, че по отношение на правото понятието за конфликт има значение при разглеждане на два въпроса: 1) правото като средство за преодоляване на социални конфликти, кризи и напрежение; 2) определяне на случаите, при които е налице противоречие между две и повече правни норми. Критериите за валидност тук произтичат от различни системи, т.е. правните норми са еднакво валидни. Доколкото реализирането на правото е също елемент от темата за същността на правото, конфликтите между юрисдикции също представляват предмет на интерес и се разглеждат в статията. Тук е много важно да подчертаем, че конфликтите между юрисдикции са резултат от конфликти между правни норми. От методологическа гледна точка, правнотеоретичните въпроси за конфликтите правото остават в полето на правната система. Това е важно, предвид необходимостта те да се обяснят чрез правната догматика, която борави с безусловни принципи и правила (закони).

В правото се използват термините „противоречие“, „стълкновение“ и „колизия“ за означаване на случаи, при които в рамките на правоприлагането биват установени противоречия между правни норми и необходимостта от използването на критерии за тяхното преодоляване. Включително се прилагат принципи, чрез които се постига баланс и се преодоляват възникнали противоречия между субективни права и интереси, между правни норми и между правни системи.

На първо място, следва да се изясни разбирането за конфликт в правото в правносоциологически смисъл. Така ще се представи значението на конфликтологията, като предмет на изследване на социология и психологията и значението ѝ за правната теория и

практика. Доколкото правото регулира обществените отношения, водещо е социологическото разбиране за конфликтите между хората. Психологическото знание ни дава представа за причините за проявите на агресия, пораждаването на конфликти и различните форми на напрежение между човешките индивиди, като особености на човешката психика.

II. Конфликтите в правото в контекста на реализиране на правото. Юридическа конфликтология

2.1. Конфликтите между хората са част от социалното общуване. Могат да бъдат засегнати правата на хората, а развитието на личността и обществото да бъде затруднено. Социологията изучава конфликтите в отношенията между хората и техния негативен ефект върху различни обществени сфери като политика, икономика, правосъдие и други. В нея се оформя самостоятелен дял - юридическа конфликтология, която изучава конфликтите между членовете на обществото и социалните групи. Психологията също разглежда конфликтите, но от гледна точка на отделната личност и причините за конфликтно поведение, водещо до агресивно поведение и насилие. От конфликтите се интересува и икономиката, която ги разглежда с цел създаването на мерки и механизми, чрез които да се избягват и преодоляват конфликти. Икономиката изучава конфликтите в организациите, за да гарантира икономическа активност и по-ефективен резултат. В този ред на мисли правото „стои“ по-близо до социологията. Разработването на темата за конфликтите от различни области на познанието води до възникването и на самостоятелна научна област от конфликтологията.

В правото свързваме конфликта с понятието за конфликт между правните норми. Изучаването на противоречията в правото извежда на преден план разбиране за конфликт в правото - в тесен смисъл това е конфликта между правни норми, а в широк смисъл - този между правни системи. Определянето на понятието за конфликт в правото дава възможност за приложение на достиженията на социологията на правото и правната психология. Те се прилагат за установяване и въздействие върху причините за възникването на конфликти в

правото. Така могат да се формулират средства за недопускането им или преодоляване със средствата на правото. Това дава възможност да бъдат обяснени противоречията от позицията на теорията на правото, което би позволило цялостно осмисляне на проблематиката и предложение за единен модел при преодоляването на противоречията в правото. По този начин, в рамките за разбирането за конфликт, ще могат да бъдат разгледани както противоречията между правни норми, така и тези между правни системи. От една страна, ще имаме съсредоточено излагане на типичните за правото нормативни въпроси, възникващи при противоречива правнонормативна уредба или съдебна практика. От друга страна, противоречията в правото са обсъждани в един по-широк контекст - социален и сравнителен, в исторически и функционален смисъл.

2.2. Юридическа конфликтология е нова област на правното познание, която разглежда ролята на правото за преодоляването на социалните конфликти. Въведена е от социологията и е насочена към създаване и прилагане на правна уредба за решаване на конфликти, които биха могли да доведат до сериозни нарушения на права или са вече възникнали в резултат на нарушени такива. Примери в това отношение са домашното насилие, дискриминацията и други видове престъпленията против личността. Юридическата конфликтология е от значение за изясняване на понятията конфликт, правен конфликт, спор, правен спор, противоречие, стълкновение и колизия от гледна точка на правото. Преди да се опитаме да изведем понятие за правен конфликт, ще представим разбирането за конфликт в социологията и в психологията.

Юридическата конфликтология се оформя като част от социологията на правото, която изучава ролята на правото при възникването и решаването на социалните конфликти. Правото не решава по пряк начин социалните конфликти и моралните дилеми. То само предвижда правните средства, които се прилагат при предотвратяването или преодоляването на социалните конфликти. Чрез правото може да се предвиди в кои отношения най-често могат да възникнат конфликти, които да послужат като основание за създаване на правила и механизми правната уредба, в посока предотвратяване нарушаването на права.

Юридическата конфликтология възниква във връзка с необходимостта да се анализират два основни проблема: 1) противоречията (конфликтните ситуации), които

възникват между гражданите, организациите и държавните институции (власт и конфликти – политическа конфликтология); 2) конфликтните ситуации, които биват изучавани за да се изградят модели на правна уреда за предотвратяването им и защита на основни права.

2.3. Понятието за конфликтът в социологията - изучаването на конфликтите в социологията е довело до възникването и развитието на теорията на конфликта, която разглежда личната или груповата способност да се упражнява влияние и социален контрол спрямо група лица в обществото. Целта е установяване и поддържане на социален ред, което предполага предотвратяване и решаване на социални конфликти. Всяка група лица се бори за максимално увеличаване на благата си, в резултат на което това допринася за социалните промени - промени в политиката и съществени промени в управлението, дори революции. Социалната теория на конфликта или както също се нарича Конфликтната теория, придобива широка популярност при изучаване на класовото общество и конфликтите между пролетариата и буржоазията. Конфликтът е идеологически – между пролетариата и буржоазията или между капитализъм и социализъм. Предположението е, че продължителни конфликти съществуват сред всички различни слоеве на дадено общество. Тези конфликти не винаги включват физическо насилие. Те могат да бъдат скрити усилия на членове на някоя група или такива на индивиди вътре в обществото, основно за да увеличат своята облага.⁵ Следователно социологията изучава конфликтите между хората като сблъсък на интереси по повод достъпа до блага и необходимостта от установяването на социален контрол.

2.4. Конфликтите се разглеждат и от психологията. Според Зигмунд Фройд личните и социалните конфликти се пораждат при сблъсък между реалността и желанието, който води до отказ от зрелостта и до бягство от действителността; конфликтът между разрушителните (танатос) и градивните (ерос) нагласи в човешката психика, конфликтът между културните забрани и природните нужди на хората. Според него тези конфликти могат да бъдат решени чрез сублимация (възвисяване) на човешката природа чрез емпатията и катарзисът в изкуството и в културата; чрез общуване, което води до осъзнаване на проблемите ни и до готовност и смелост на човешката личност да се изправи лице в лице с

⁵ Калхун, К. Критическа социална теория, С., Изд. Критика и хуманизъм, 2003./ Kalhun, K. Kriticheska sotsialna teoria, S., Izd. Kritika i humanizam, 2003.

тях и да търсим решения, чрез непрестанни проби и грешки. Това общуване води до промяна, само ако е в основата на емпатията.⁶

III. Конфликт в правото и правен спор

За целите на статията е необходимо да определим понятията правен конфликт и правен спор от гледна точка на правната догматика. На първо място можем да извлечем поне една разлика между социалните явления „спор“ и „конфликт“. Спорът представлява обсъждане, при което има сблъсък на гледните точки на двама или повече участници в него. За да има наличие на спор е необходимо да има разногласия във вижданията на участниците в него. По време на протичането на спора, най-често възникналите разногласия се изясняват. Стига се до единомислие или консенсус и по този начин спорът приключва. Възможно е, обаче, един спор в даден момент от протичането си да достигне степен, в която се превръща в „нерешим“ такъв. Участващите в спора страни в този случай продължават да отстояват мненията си, като никой не отстъпва позицията си. Спорът се задълбочава, а това води до възникването на „конфликт“.

Конфликтът представлява задълбочен или ожесточен спор. Представлява и форма на проявление на противоречия като универсален обществен феномен, основаващ се на динамичното взаимодействие между поне две спорещи страни, причинен от различни потребности, цели, ценности или недостиг на ресурси. Прибягва се до използването на различни по естество средства за постигане на целите и удовлетворяване на интересите. За да се постигне завършек на един спор, като най-благоприятно това е чрез съгласие, толерантност и желание за отстъпки между спорещите. По същество отстъпка, направена по време на протичане на един спор наричаме „компромис“. Конфликтите са базирани върху проблеми, които трудно могат да бъдат решени чрез компромис, за разлика от споровете, като са свързани с онтологически човешки нужди, идентичност и оцеляване.

⁶ Канев, П., Психология на конфликтите – за ОПП, Блог Култура и комуникация, 2024./ Kanev, P., Psihologia na konfliktite – za OPP, Blog Kultura i komunikatsia, 2024.

От гледна точка на правото разглеждането на правните спорове като явление е необходим елемент за по-ясно възприемане на ролята на плурализма като един от начините за решаването им. Смисълът на правото е в създаването на порядък в битието. Правото е необходимо като ред, който предписва модели за масово, социално и значимо поведение. Това то постига най-ефективно чрез създадени за целта юридически правила. Едно юридическо правило е социално валидно, докато съществува общо съгласие върху него като ценност, което кара хората да го възприемат като дължимо, обвързват поведението си с него и го изпълняват. Правото предписва не просто едно конкретно поведение, а мяра за определено такова. Тя се формулира като изискване определено действие или бездействие, което се дължи и очаква.⁷ При липса на общо съгласие, както и неспазване на определените правила се стига до възникването на правен спор. Правният спор представлява спор относно приложимото право. Насочен е към изясняване на смисъла на правото – валидността и съдържанието на правните норми. Бива решаван по съдебен ред, чрез което се изяснява приложимото право и се индивидуализират правните последици, установени в правните норми – първични правни последици, каквито са субективните права и юридическите задължения и вторични правни последици (юридическа санкция).

Както отбелязахме по-горе, в правото се използва термина „правен спор“, но все по-често се употребява и „конфликт в правото“. Външната проява на противоречието на действията на правните субекти има две форми – неоснователно отричане на правото и корелативното задължение или неоснователно претендиране на субективното право. При неизпълнение на юридическото задължение липсва съвпадение между дължимо и фактическо поведение и оттам и реализиране на права.⁸ Разрешаването на правния спор има едно специфично значение – установяване на истината в социалните отношения. Истината е онтологическа категория, присъща на битието и служи за отражение на обективната действителност, такава каквато е. Правният спор притежава характеристики, с които могат да се характеризират и други социални явления, а именно социалния конфликт⁹, протеста,

⁷ Научни трудове на Русенския университет, Р., 2009, т. 48, серия 7.

⁸ Пак там.

⁹ Социалният конфликт се разбира като вид социално взаимодействие между хората, причината за което е противоречие между потребности, интереси, цели, социален статус, роли и функции и др. Конфликтите съпътстват ежедневието на хората, отношенията между социалните групи и международните отношения.

конформизма и девиантното поведение. Възниква въпросът дали правният спор и спорът като социално явление притежават белезите на социалния конфликт. Социалният конфликт е отделен вид, който притежава белези на родовото понятие. По принцип значението на конфликта се крие в отстраняване на дисоцииращите елементи и възстановяване на единството, което се проявява по различен начин в различните общества извън човека и което при определени условия подлежи на въздействие от негова страна. В съвременното право е забранен отказът от правосъдие и е предвидено, че всеки правен спор може да бъде решен, включително и при липса на изрична правна норма. В правните науки не е утвърдено използването на термина „правен конфликт“ в смисъл на вид социален конфликт, т.е. конфликт между субекти, социални групи, държави и др. Доколкото се отнася до приложението на терминът „конфликт“ от правото, то той се употребява в смисъл на противоречие в нормативната уредба или в смисъл на конфликт на интереси – специален правен институт.

Юридическата конфликтология намира все по-широко приложение и в правото, тъй като правото по своята същност представлява система за регулиране и разрешаване на конфликти в обществото. Дискусиите относно същността на правните конфликти и тяхното значение за функционирането на правния ред допринасят за укрепване на превантивната и охранителната функция на правото, включително и на юридическата санкция. Възникването и разрешаването на правния спор представляват проявление на този конфликтен процес, като неговото развитие се осъществява в рамките на установените от закона съдебни процедури. Именно в този контекст правото на защита заема централно място, тъй като то гарантира възможността всеки гражданин да участва в разрешаването на правния конфликт по законен ред. Обвързването на правния спор с реализирането на едно от основните субективни права на гражданите на Република България – правото на защита – и разглеждането му като юридически факт, пораждащ процесуални последици, е сред най-често анализирани теми в българската правна доктрина. Това право е конституционно гарантирано и представлява основен механизъм за осигуряване на справедлив процес и ефективна правна защита.

Въпреки че не може да се въведе категорично смислово разграничение между термините „правен спор“ и „правен конфликт“, то такова разграничение е от значение за

изследване на правния плурализъм. За нуждите това изследване е необходимо ясно да се определят и разграничат понятията. Правният спор представлява излагане на противоположни становища на субекти на правото по отношение на смисъла и действието на правните норми. Спорът тук е относно прилагането на правото. Правната норма притежава смисъл, който се извежда чрез тълкуване.

Конфликтите в правото предполагат полярност на повече елементи на нормативната система. Тяхната еднаква юридическа сила или еднаквия предмет на правна уредба се определя като сблъсък, стълкновение, колизия или противоречие между правни норми. Системният характер на правото и неговият стремеж към непротиворечивост налагат използването на критерии за преодоляване на колизии между правните норми. Например върховенството на закона е критерий чрез който се преодоляват противоречия между законова и подзаконова правна норма. При противоречие между общ и специален закон се прилага специалния закон. Преодоляването на конфликтите между правните норми е елемент на юридическата аргументация, при формулиране на решението на правния спор, в случай, че е установено противоречие между смисъла на две и повече правни норми. Подобни напрежения и противоречия често могат да възникнат между правни норми от различни правни системи. Конфликтът между правните норми е на първо място конфликт между правни системи. Именно тук правният плурализъм има значение като принцип (критерии), чрез които се преодоляват противоречия в правото. Наред с това, той има и по-широко значение, а именно преодоляването на противоречия между юрисдикции от различни правни системи. Например върховенството на закона е критерий чрез който се преодоляват противоречия между законова и подзаконова правна норма. При противоречие между общ и специален закон се прилага специалния закон.

IV. Видове конфликти в правото.

Могат да бъдат обособени две подразделения или две нива на конфликтите в правото. Първата класификация дава възможностите за решаване на противоречията в правото от втората класификация.

4.1. В зависимост от връзката между противоречията в правото може да възникне конфликт между две и повече правни системи. За да изследваме конфликтите между правни

норми от различни правни системи, следва да въведем критерии за идентифициране на правна система. Това означава, да определим правната система за нуждите на изясняването на конфликтите в правото. Правната система е съставена от правните норми и индивидуалните правила за поведение - субективните права и юридическите задължения. Те изпълняват функцията на стандарти за оценка на човешкото поведение, а валидността им се счита за условие за тяхното прилагане. Възможно е да възникнат конфликти в процеса на действие на правните норми и субективните права. Те биват решавани с помощта на специализирани правила, а такива от подобно естество регулират и външните отношения на правната система с други правни системи. Приема се, че изразът "правна система" се отъждествява с "единство и взаимодействието на всички елементи, чрез които се осъществява правно регулиране на поведението на хората". Има две утвърдени употреби. В първия случай се обхващат единствено правните норми, които са общи и индивидуални. Във втория случай се обхващат не само правните норми, но и други правни правила за поведение, каквито са субективните права и правните догми.

В процеса на развитие на съвременните общества, правото и правните системи, които попадат под влиянието на исторически, културни и политически фактори, както и процесите на глобализация, все по-често се говори за интеграционния правопорядък. Той представлява система от правни норми, които възникват в резултат на процесите на интеграция между държави или правни системи. Представлява специфичен вид правопорядък, който съчетава елементи от националното и международното право, като създава наднационални правни рамки. Характеризира се с някои основни характеристики, а именно: наднационалност, при която правните норми от интеграционния правопорядък имат приоритет над тези от националните законодателства. Такъв е случая при правото на Европейския съюз. Друга характеристика е автономността. Този правопорядък функционира самостоятелно спрямо националните правни системи. В тази насока спомагат специално създадени институции, действащи по специално създадени вътрешни правила, структура и йерархия.

Нормите от интеграционния правопорядък могат да се прилагат директно в законодателствата на държавите-членки, без необходимост от транспонирането им. Това са

прякото действие и прекия ефект на тези норми. Те се подреждат и под определена йерархична структура.

Интеграционният правопорядък заема ключова роля в глобализацията и развитието на международното сътрудничество, като поставя общи правни рамки, насочени към улесняване на търговията, правоприлагането, свободното движение на хора и капитал и решаването на трансгранични правни въпроси. За допълнителен пример за интеграционен правопорядък може да се посочат Международни организации, които имат политическа, икономическа, културна или хуманитарна насоченост. Такива институции са създадени или се създават от държави или други субекти на международното право с цели, свързани с осигуряването на сътрудничество помежду им, решаване на глобални проблеми, и не на последно място насърчаване на мира. Освен споменатия вече пример Европейски съюз, такива са Организация на обединените нации, НАТО, Световна търговска организация (СТО) и Световната здравна организация (СЗО), Организация за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР), Организация на петролоизносителите държави (ОПЕК) и др. Тези и други организации имат ключова роля в глобалното управление и решаването на транснационални проблеми като климатичните промени, бедността, териториални и глобални конфликти и икономически кризи.

Правната система се характеризира с висока степен на динамичност и се развиват под влиянието на исторически, социални и икономически фактори. Правото отразява ценностите и нуждите на обществото. В наши дни различните правни системи си взаимодействат, особено в условията на глобализация и технологични промени, което води до по-голяма интеграция и унификация на правните норми в световен мащаб. Правните системи могат да влязат в конфликт в различни ситуации, в случаите когато техни принципи, норми или юрисдикции се сблъскат. Условията на такава конфликтна среда може да се развият в национален, международен или дори междуинституционален контекст.

Между правните системи може да възникнат междунационални конфликти. В този случай закони от две или повече национални правни системи влизат в противоречие. Например случаите на екстрадицията, когато една юрисдикция трябва да предаде лице, което обвинено или осъдено за извършване на престъпление, на друга юрисдикцията на друга държава, където да бъде приложен местния закон. Конфликти откриваме и при

различните стандарти за правата на човека, касаещи например държави с забрана на смъртното наказание и такива, в които то все още се прилага. Може да бъде засегнат и гражданския статус на лицата в случаи на признаване на брак между две лица, в някои случаи и от един и същ пол, на територията на една държава и непризнаването му в друга. Такова положение довежда съответно до лишаване на тези лица от производни на признатия брак права.

В исторически аспект за Република България може да бъде разгледан на глобално ниво конфликтът между две правни системи, в случая когато след 10.11.1989 г. се преминава от социализъм към демокрация и пазарна икономика. Предприемат се действия по отмяна на действащи към този момент текстове в Конституцията и приемане на нови такива, които установяват начина на провеждане на бъдещите промени. Протичат редица исторически, политически и икономически процеси за установяване на демокрация в България. Преминава се към многопартийна политическа система.

Конфликти може да възникнат и между националното и международното право. Това са случаите, когато международни договори или решения на наднационални организации влизат в противоречие с вътрешното право на дадена държава. Текстът, предвиден в чл. 5, ал. 4 на Конституцията на Република България всъщност можем да характеризираме като критерий за преодоляване на противоречие в правото в условията на възникнал конфликт между национално и международно право¹⁰.

Конфликт може да има и между различни правни традиции. Съществуват различията между Континенталното право (Романо-Германската система) и Англо-саксонското правна система (Common Law). Редица проблеми могат да бъдат предмет на международни спорове. Например в случаи, когато договори, сключени в страна, на територията на която действа прецедентно право (САЩ, Великобритания и др.), имат различно тълкуване и действие в държава с кодифицирано право (Франция, Германия и др.).

¹⁰ Конституция на Република България, чл. 5, ал. 4 - Международните договори, ратифицирани по конституционен ред, обнародвани и влезли в сила за Република България, са част от вътрешното право на страната. Те имат предимство пред тези норми на вътрешното законодателство, които им противоречат.

Конфликти може да се наблюдават и в светско и религиозно право. Някои държави следват светска правна система, докато други имат правна уредба, която се основава на изповядваната религия. В тези случаи е налице конфликт между принципи на две или повече правни системи. Например въпросите за правата на жените (в избирателното право, участие в политика, равнопоставяне при правото на възнаграждение за положен труд) или видове наказанията за някои престъпления. Някои държави прилагат Шериата, докато други защитават либералните права.

4.2. В зависимост от нормативната или функционалната същност на правото конфликтите се обособяват по отношение на начина на функциониране на правните системи.

4.2.1. Международното частно право е разглеждано като част от националното право, а не като самостоятелна правна система. Въпреки че регулира частноправните отношения с международен елемент, неговата уредба е въпрос на вътрешното законодателство на всяка държава. Всяка държава има собствен нормативен акт или кодекс, уреждащ въпроси на международното частно право. В Република България основният нормативен акт е Кодексът на международното частно право (КМЧП). За разлика от международното публично право, в което действат международни договори и обичаи, международното частно право не борави с единна глобална система. Националните съдилища на държавите прилагат нормите на международното частно право според вътрешното законодателство, което потвърждава неговия национален характер. Макар МЧП да е част от вътрешното право, то има наднационални и международни елементи, тъй като използва универсални принципи като принципа за автономия на волята взаимно признаване на съдебни решения и др. Европейският съюз е създал **обща уредба в определени области** чрез регламенти като Рим I, Рим II и Брюксел I bis, които имат пряко приложение в държавите членки. Международното частно право не формира самостоятелна правна система, а е специален дял от националното право на всяка държава. То включва институти от актове от международното право като конвенции, регламенти, както и принципи, които насочват националните законодателства към известна хармонизация.

Правните системи и правните принципи не изпадат в противоречия само поради факта на тяхното съществуване и автоматично, без наличието на определено отношение,

чрез което да имат пресечна точка. Същото твърдение може да отнесем и до правните норми от една или повече правни системи. Те съществуват самостоятелно, паралелно и независими едни от други. Противоречието може да настъпи при появата на отношение, което да ги постави в ситуация на конфликт. Правните норми могат да си противоречат само в рамките на една правна система. Те са и начин за функциониране на правния плурализъм и начин за взаимодействие на правните системи.

В международното частно право често се използват термините "стълкновителни норми" и "колизионни норми", но те всъщност означават едно и също – правила, които определят кое национално право се прилага при правоотношение с международен елемент.

Стълкновителните правни норми са норми на международното частно право, които за да уредят едно частноправно отношение с международен елемент, посочват коя от националните правни системи, свързани с отношението, го регулира. Те не съдържат уредба по същество, а само локализируют, прикрепват отношението към определен правен ред, който съдържа конкретна уредба.¹¹ Те имат двуфазна структура: хипотеза – посочва вида на правоотношението (например договор, семейно право, наследяване, диспозиция – определя кое национално право се прилага (например „правото на държавата на обичайното местопребиваване на страните“). Пред правоприлагащия орган възниква въпросът за квалификацията на спора. Състои се в подвеждането на фактическия състав на конкретното частноправно отношение с международен елемент под обема на конкретна стълкновителна норма. Тази класификация представлява тълкуване на фактическия състав на правоотношението и определяне на неговата правна природа. Предмет на квалификация са фактите по случая, заедно с правните норми, които определят правното им значение. Те определят съдържанието на понятието и дават възможността една ситуация да бъде означена като договорна, извъндоговорна, брачна, наследствена и др. При вече изяснена юридическа ситуация, съдът трябва да я подведе под обхвата на определена стълкновителна норма. Използва се най-често т.нар. „автономна квалификация“, при която законодателят посочва в самостоятелна разпоредба въпросите, които се регулират от съответната стълкновителна норма. След като съдът извърши квалификацията на правоотношението

¹¹ Тодоров, Т. Международно частно право. С., изд. Сиби, 2010./ Todorov, T. Mezhdunarodno chastno pravo. S., izd. Sibi, 2010.

като договорно, деликтно, семейно, наследствено, го подвежда под собствената си отпращаща норма. Тя посочва кое право трябва да се приложи за уредбата на отношението. Стълкновителната норма не урежда пряко правоотношението, а „отпраща“ (насочва) към правната система на определена държава, чието материално право ще се приложи за решаване на конкретния случай. Това е нейната основна характеристика и я отличава от материалноправните норми.

В случаите, когато стълкновителната норма определя като приложимо чуждо право, възниква възможност за проявление на т.нар. „препращане“. Това се наблюдава, когато в чуждата правна система, към която е насочена българската колизионна норма, съществува друга отпращаща норма, уреждаща същото правоотношение, но която посочва като приложимо правото на трета държава. В резултат на това може да възникне верига от препращания, която усложнява определянето на приложимото право.

Тази ситуация поражда напрежение между регулативната функция на международното частно право – да осигури яснота, предвидимост и правна сигурност при правоотношения с международен елемент – и ефекта на препращането, който често води до несигурност относно крайния резултат на правната уредба. Поради това законодателят и съдебната практика търсят балансирано решение между чуждите колизионни норми и необходимостта от стабилност на правните последици.

Съответно, в Кодекса на международното частно право (КМЧП) е предвиден принципът на най-тесната връзка, който установява, че препращането е допустимо само ако се приеме, че то попада под действието на „правото на държавата, с която частноправното отношение се намира в най-тесна връзка“. Целта е да се достигне до крайно разрешение, което да бъде възприето както от българското международно частно право, така и от международното частно право на чуждата държава.

Институтът на препращането прави възможно постигането на резултат, съответстващ на целите и принципите на международното частно право на държавата, към чието право е направено отпращането. Това от своя страна позволява постигане на съгласуваност и хармония между различни правни системи, като се избягва противоречие в крайния правен резултат.

Проф. д-р Даниел Вълчев във своя труд „Лекции по Обща теория на правото – част I“¹² разглежда колизионните норми като норми за разрешаване на конфликти между норми. Те са онези норми, които при конкуренция на повече от една правна норма, може да бъде приложена към определена правна ситуация. Дава се предпочитание на една от нормите. Такива норми са срещани особено често в международното частно право, където са известни като стълкновителни норми. Той дава пример с текста на чл. 51 от Кодекса за международното частно право (КМЧП), която гласи: *„Правоспособността и дееспособността, придобити въз основа на отечественото право, не се засягат от промяната на гражданството“*. Едно физическо лице е имало определено гражданство и по силата на правната система, с която това гражданство го е свързало е получило правоспособност и дееспособност. Това е отечественото право. В по-късен момент това лице придобива друго гражданство, като от гледна точка на правната система, с която го свързва новото гражданство, има различен момент на настъпване. Особеностите на правоспособността и дееспособността могат да бъдат различни. Възниква въпросът по коя правна система ще бъдат преценени дееспособността и правоспособността на това лице – на неговото отечествено право или тази на правото, с което го свързва актуалното му гражданство? Нормата от примера по-горе разрешава този конфликт. Правоспособността и дееспособността, веднъж придобити, се преценяват единствено от гледна точка на правната система, която е действала към момента на придобиването им.

Кодекса на международното частно право (КМЧП) съдържа стълкновителна норма, служеща за определяне на приложимото право относно извъндоговорни отношения, касаещи непозволеното увреждане. Съгласно чл. 105, ал. 1 от КМЧП задълженията, произтичащи от непозволено увреждане, се уреждат от правото на държавата, на чиято територия са настъпили или има опасност да настъпят непосредствените вреди, а ал. 2 от същия гласи, че когато причинителят на вредата и увреденото лице имат към момента на настъпване на вредата обичайно местопребиваване или място на дейност в една и съща държава, прилага се правото на тази държава.

Изводът е, че можем да считаме стълкновителните норми за вид правен плурализъм, при който с действието си те внасят елемент от чужда правна система и така всъщност

¹² Вълчев, Д. Лекции по Обща теория на правото, част първа, С. Сиела, 2016.

допускат действие на правна норма от същата. Важно е обаче да се разгледат възможните конфликти между такива норми.

Конфликт може да възникне, когато в законодателствата на две държави се съдържат различни стълкновителни норми относно едно и също правоотношение. Например според българското МЧП наследяването се урежда от правото на последното местопребиваване на наследодателя (чл. 89 КМЧП). В друга държава обаче може да се прилага правото на гражданството на наследодателя. Този конфликт може да доведе до ситуация, при която две различни правни системи се считат за приложими, което създава несигурност за страните.

Противоречие може да се появи между материалното национално право и стълкновителните норми. Понякога стълкновителните норми определят приложимото право, но националните колизионни норми могат да доведат до различен краен резултат в зависимост от тяхното тълкуване. Такъв конфликт се наблюдава, когато една държава е страна по международен договор, но нейното вътрешно законодателство предвижда различно колизионно правило. В такъв случай обикновено международният договор има предимство. Примерно България прилага Регламент (ЕС) № 650/2012 за наследяването, който въвежда унифицирани колизионни норми за страните от ЕС. Ако в националното право има различно правило, то регламентът има предимство. Съществува хипотеза и на вътрешен конфликт между различни колизионни норми в една държава. Следователно колизионни норми съществуват и във вътрешното право. Понякога в рамките на една държава могат да съществуват различни колизионни норми за едно и също правоотношение. Например: специален закон може да предвижда една приложима правна система, а норма от МЧП кодекс може да предвижда друга. Такъв конфликт се преодолява чрез принципа – специалният закон има предимство пред общия. Тук може да говорим за конфликт с вътрешен характер, като в тази хипотеза открояваме съществената разлика, че нямаме проявление на правен плурализъм.

Колизионните (стълкновителни) норми са ключови за международното частно право, като практиката показва, че конфликтите между тях са неизбежни. Те могат да възникнат между различни национални законодателства, между вътрешното право и международните актове или дори в рамките на едно национално законодателство. За тяхното разрешаване

правната доктрина и международното право предлагат различни подходи, които гарантират правна сигурност за страните.

Разглеждаме четири начина за преодоляване на видовете конфликти, които посочих. Приложение има йерархията на източниците на правото. **Йерархичният принцип** се прилага в случаи на наличие на вътрешноправен конфликт. Приложение имат правните норми с по-висша юридическа сила, например Конституцията има върховенство пред останалите източници на правото. (йерархията служи).

При конфликт **между общи и специални правни норми**, предимство при прилагането имат специалните правни норми. Специалната норма е с предимство пред общата.

Като трети начин се обособява **в международни казуси**, когато съдилищата често използват принципи на международното частно право, като например *lex loci contractus* (прилагане на правото според мястото на сключване на договора).

Възникнали конфликти се решават и **с помощта на съдебната практика и правната доктрина**, които предлагат решения при сложни случаи на конфликт между стълкновителни норми. Пример е, когато български гражданин сключва брак във Франция с френски гражданин. Впоследствие двойката решава да пристъпи към прекратяване на брака, но възниква спор относно приложимото право – българското или френското. Съдебната практика показва, че при такива случаи се прилага принципът на най-тесната връзка. Условието е съпрузите да са живели основно на територията на Франция, което дава възможността да се приложи френското право. В правната доктрина съществуват различни тълкувания – според някои автори ако стълкновителната норма препраща към чуждо право, но това право от своя страна не признава компетентност, то трябва да се насочим обратно към правото на държавата на съда, разглеждащ делото (*lex fori*).

Конфликтите между стълкновителните правни норми предполагат и изискват детайлно познаване както на вътрешното право, така и на международното частно право. Преодоляването им зависи от правилното приложение на правните принципи и от способността на съдилищата да прилагат правилно различните правни норми, като наред с това защитават в еднаква степен правата и интересите на засегнатите страни.

Стълкновителните (колизионните норми) са 1) начин за преодоляване на противоречия в рамките на една правна система; 2) начин за преодоляване на противоречия между правни норми от две и повече държави. Те са типични за международното частно право, което урежда частноправни отношения с международен елемент. Международното частно право и в частност стълкновителните правни норми, се основават на правни плурализъм, които допуска едновременното действие на две и повече правни системи на една територия.

Колизионните норми се използват и във вътрешното право, но те се основават на единството на една правна система. В този случай те преодоляват противоречия между правни норми в рамките на една правна система.

Международното публично право не използва колизионни норми в същинския им смисъл, както в международното частно право, то разполага с принципи и механизми, които изпълняват сходна функция. Чрез тях се постига разрешаване на конфликти между правни норми от различна степен. Например, че принципът, установен в Устава на ООН има върховенство над други международни споразумения (чл. 103 от Устава на ООН), както и ако една държава е страна по два международни договора, чиито разпоредби си противоречат, се прилагат принципи като *lex posterior derogat legi priori* (по-късният договор отменя по-стария) и *lex specialis derogat legi generali* (специалната норма отменя общата).

4.2.2. Друг подвид е конфликтът на юрисдикции възниква, когато повече от един съдебен орган претендира за правото да разгледа даден казус или, обратно, когато нито една юрисдикция не иска да поеме компетентността (отказ от правосъдие). Това е особено характерно за международното право, но се среща и във вътрешното право на националните правни системи при разпределяне на компетентността между различни съдебни инстанции или органи.

Според географския (териториалния) обхват съществуват международен и вътрешен конфликт между юрисдикции. **Международен конфликт на юрисдикции** наблюдаваме, когато два или повече съдилища претендират да решат един и същи казус или отказват да го разгледат, а **вътрешен конфликт на юрисдикции** е налице, когато между две или повече

съдебни инстанции или административни органи в рамките на една държава се поражда спор относно компетентността по дадено дело.

Според естеството на конфликта се обособяват позитивен и негативен конфликт на юрисдикции. При позитивния две или повече юрисдикции претендират за компетентност да разгледат един и същи правен спор. При негативния две или повече юрисдикции отказват да разгледат даден правен спор, тъй като никоя от тях не се счита компетентна. При конфликтът на юрисдикции поставяме фокуса върху това кой съд е или друг орган е компетентен да разгледа спор. Възможно е да се стигне до протичането на паралелни производства по разглеждането му. Най-изразените методи за преодоляване са чрез международни договори, процесуални норми или принципи на международно право.

Приетите методи за разрешаване на конфликти между юрисдикции са **прилагането на договорни механизми**, т.е. прилагането на текстове от международни договори.

На второ място можем да посочим **йерархичния принцип**, по смисъла на който във вътрешното право се прилага принципът за компетентност на по-висша инстанция.

Следващо място заема **принципът на forum conveniens** – съдът определя дали той е най-подходящият за разглеждане на делото въз основа на връзката му с казуса.

Отреждаме място на **принципът ne bis in idem** – никой не може да бъде съден два пъти за едно и също. В този случай имаме отношението е към по-конкретни казуси, свързани със защитата на финансовите интереси и финансовите пазари на територията на Европейския съюз. Признанието на това основно право срещаме както от Хартата на основните права на Европейски съюз, така и от Европейската конвенция за защита на правата на човека (ЕКПЧ).

Важна роля имат и **консултациите между съдилищата** – чрез международното сътрудничество и споразумения могат да бъдат уреждани редица спорни въпроси.

За по-конкретни и кратки примери за потенциално възникване на конфликт на юрисдикции могат да се посочат такива между национални съдилища и международни юрисдикции; между Европейския съд по правата на човека (ЕСПЧ) и национални съдилища, например в случаите, когато лице твърди, че националният съд е нарушил негови

права; между национални съдилища при трансгранични престъпления свързани с киберсигурността или екстрадиция на лица, извършили престъпления. Вътрешен конфликт между административен и наказателен съд може да възникне и ако например едновременно тече данъчно разследване и наказателен процес срещу едно и също лице.

Конфликтите на юрисдикции са неизбежни в динамичността на съвременния свят, особено в условията на високи нива на глобализация и развитието на международното сътрудничество. Изискват се ефективни механизми за разрешаване с цел избягването на дублиращи производства, елиминиране на правната несигурност и предотвратяване на нарушаване на правата на засегнатите лица. Основната цел е да се постигне справедливост, като се гарантира, че компетентният орган се поема всеки казус по най-ефективния и справедлив начин.

Можем да открием пример и в наказателното право. Актуален случай би бил трансгранична киберизмама. Тя включва гражданин на държавата, в ролята му на хакер, който се намира в държава Б. С неправомерни действия и средства осъществява пробив на сървъри, локализирани в държава В и извършва кражба на финансови данни на потребители, живеещи в държавите Г и Д. Всички замесени в казуса държави могат да претендират за разследване на престъплението – държава А, на която извършителя е гражданин, държава, където е извършено деянието и държавите Г и Д, където са настъпили вредите и са засегнати лицата. Разрешение може да се намери като разследващите държавни органи провеждат координационни срещи, за да преценят къде ще бъде най-ефективно да се води делото, или предават обвиняемия чрез Европейска заповед за арест.

В гражданското право и в частност семейното също може да се появят усложнени казуси. Така например семейство, от което съпругът и съпругата са с българско и френско гражданство живее на територията на Испания. При развод съпругът завежда дело в България, а съпругата – във Франция. Двете страни претендират както за разделяне на имуществото, така и за определяне на родителските права. В рамките на Европейския съюз конфликтът се решава чрез принцип „първият по време е и първи по право“. Съдът, при който е подаден искът пръв, установява своята компетентност, а другият съд е длъжен да прекрати производството по делото.

4.2.3 Отреждаме място и на възможността от поява на конфликт между компетентност. Такъв възниква, когато два или повече органа (съдебни, административни или законодателни) претендират, че имат право да разгледат даден случай. Във фокуса на засегнатата темата в текущата статия специално внимание може да обърнем на практически случай на конфликт на компетентност в Протокол № 12 към Европейската конвенция за защита правата на човека в практиката на ЕСПЧ. Този документ не е ратифициран от Република България. С него се въвежда обща забрана за дискриминация съгласно чл. 1, § 1 от Протокол № 12 към ЕКПЧ¹³. Прилагането на Протокол 12 към ЕКПЧ е затруднено, като се има предвид липсата на достатъчно ратификации от и от други държави, присъединили се към Конвенцията, което възпрепятства влизането му в сила. Протокол № 12 дава възможността за сезиране на ЕСПЧ в случаи, в които има различно третиране при упражняване на право, установено в закон. Стъпката е от такова голямо значение, че създава конфликт по отношение на компетентност между ЕСПЧ и конституционните съдилища на държавите членки на Съвета на Европа. Създава се пряко задължение за държавните органи за въздържане от всяко различно третиране, основано на защитен признак. Нормата на цитираната разпоредба, подобно на чл. 14 от ЕКПЧ, се характеризира с максимално отворен характер. Тя потвърждава разбирането за забраната за дискриминация като абсолютна – забрана за дискриминация (различно третиране) на "каквото и да е основание".

Друг случай на конфликт на компетентност при защитата на социалните права проличава и в дебата около социалната държава, а именно оспорването на Закона за социалните услуги пред Конституционния съд (Решение № 9 от 20 юли 2020 г. по к.д. № 3/2020) показва, че самата грижа за социално слабите може да породи правен спор относно съответствието на националната уредба с конституционния принцип на социалната държава. В случай, в който към този вътрешен контрол се добави и наднационалният — по

¹³ Съгласно чл. 1, § 1 от Протокол № 12 към ЕКПЧ „упражняването на всяко право, предвидено в закона, следва да бъде осигурено без всякаква дискриминация, основана на пол, раса, цвят на кожата, език, религия, политически и други убеждения, национален или социален произход, принадлежност към национално малцинство, имуществено, рождение или друг някакъв признак“. „Никой не може да бъде дискриминиран от който и да е орган на властта на каквото и да е основание, включително посочените в параграф 1“ (чл. 1, § 2 от Протокол № 2 към ЕКПЧ).

линия на ЕКПЧ и Европейската социална харта, се създава хипотеза на застъпваща се компетентност между националния конституционен съд и наднационалните юрисдикции.¹⁴

Конфликтът на компетентност е съществен въпрос в правото, защото засяга ефективността на правораздаването и защитата на правата на гражданите. Правилното разрешаване на такива конфликти е от ключово значение за правната сигурност, предвидимостта и яснотата на съдебните решения, както и ефективността на административните процедури.

4.3. в зависимост от връзката между противоречията в правото.

Макар и сравнително рядко, терминът "правен (юридически) конфликт" се използва в социален смисъл и се определя като вид социален конфликт. Този вид конфликт е правен спор, който не може да се разреши от участниците в него и се отнася към арбитър (съд). Също така за правен конфликт може да се говори, когато има несъответствие между правните системи и изискванията на обществото, между писаното право и действащото право. По-близо до разбирането за социален конфликт е такъв между упражняването на различните видове права). Това е така, тъй като субективните права са начин за упражняване на интереси, а конфликтите често са свързани с упражняването на насрещни такива. Възможно е възникването и на конфликт между източниците на англосаксонската и континенталната правни системи. В резултат на влиянието на правния плурализъм, континенталната правна система търпи влиянието на англосаксонската правна система. Конфликтът в този случай е външен. Може да се наблюдава и обратното явление.

4.4. в зависимост от нормативната или функционалната същност правото.

¹⁴ Виж по-подробно Анчев, В., Конституционни гаранции на социалната държава в рамките на българския конституционен модел. В: Сборник „Конституционни изследвания 2021 г. Конституцията: 30 години per aspera ad astra“, съставител Наталия Киселова, УИ „Св. Климент Охридски“, С., 2024, стр.153-168./ Anchev, V., Konstitutsionni garantsii na sotsialnata darzhava v ramkite na balgarskia konstitutsionen model. V: Sbornik „Konstitutsionni izsledvania 2021 g. Konstitutsiyata: 30 godini per aspera ad astra“, sastavitel Natalia Kiselova, UI „Sv. Kliment Ohridski“, S., 2024, str.153-168.

Терминът правен (юридически) конфликт се използва в нормативен смисъл. Правото най-често бива определяно като съвкупност от правни норми. Системата на правото е единна и съдържа критерии за преодоляване на противоречия в нормативната уредба. Терминът "конфликт" се използва за определяне на колизия (сблъсък) между правни норми или правни системи. Например, при възникнало противоречие между вътрешно и международно право, противоречие между закон и подзаконов нормативен акт. Правото установява критерии за преодоляване на тези противоречия в правната уредба, за да гарантира нейното единство и устойчивост. При правните норми конфликтът е вътрешен. Тук своето място намират колизионните (стълкновителните) правни норми, които служат като механизъм за преодоляване на възникналите правни конфликти от това ниво.

Първоначалната поява на конфликти или по-конкретно на основните конфликти в правото можем да свържем с т.нар. цивилизационен ефект на правния плурализъм. Цивилизационният ефект може да бъде обяснен с отграничаването на две направления. Това са вертикално и хоризонтално направления, които можем да обясним с движение (развитие) в две посоки, респективно в хоризонтална и вертикална. Хоризонталната, подобно на времева линия, се характеризира с историческото и цивилизационното развитие на правния плурализъм, от появата му като явление в правните системи, влиянието му върху тях, обособяването му на видове до утвърждаването му като техен елемент. Вертикалната линия се свързва със социалното и политическото развитие на правния плурализъм в държавите, техните общества, в правните им системи, политическите им режими и системи на управление. Смятам, че израз на естествения ход на развитието на правния плурализъм в определен момент води до пресичането на хоризонталното и вертикалното направления, подобно на съотношението на две величини в правоъгълна графична диаграма. В този момент можем да търсим първите и основните конфликти в правото.

V. Преодоляване на противоречията в правото.

Правните принципи всъщност са ясно проявление на правния плурализъм. Те не произлизат от правните конфликти. Основават се на консенсуалните ценности в едно

общество. Могат да представляват морални общочовешки ценности и в някои случаи политически цели.

5.1. за терминът "принцип" в правната теория намираме следното определение - вътрешно убеждение или възглед, ръководно начало за действие, поведение.¹⁵ Терминът идва от немския *prinzip*, а той от своя страна от латинския *principium*, означаващ основен или върховен. Понятието за принцип се формира в резултат от натрупването на социалния опит и повишаването абстрактността на мисленето.

Правните принципи участват в регулирането на поведението на хората от правото, като обществен феномен.¹⁶ В повечето съчинения в римското право за означаване на принципите се използват два термина - *praecepta* и *regula*. "Praecepta" се превежда най-често като предписание, а в някои случаи и като принцип. От своя страна "regula iuris" се превежда от повечето романисти като **абстрактен правен принцип**, предназначен за правораздаването и прилаган в императорските конституции. Думата "regula" произлиза от корена на глагола „регере“ - насочвам, водя и е свързан с „ректус“ - изправен, правилен. Във времето „регула“ започва да означава критерий за оценка за правилност или неправилност на нещо. Схваща се като стандарт или критерий, но не и като правило.¹⁷ „Regula“ от Дигестите придобива две значения - на правило за поведение и на принцип.

Тенденцията се запазва и през Средновековието. Благодарение на „regula“ за практикуващите юристи съществували възможността и способността да разрешават възникнали казуси, като прилагали готови аксиоми, по дедуктивен път. Те били първите правни принципи - „prima iuris principia“.

В преходът към модерните правни системи се наблюдава приемственост в разбиранията за принципите и правилата. През XIX век те се рационализират и биват освободени от религиозни наслоения. Конституционализацията и кодификацията имат

¹⁵ Български тълковен речник. С., Наука и изкуство, 1994, 4. изд./ Balgarski talkoven rechnik. S., Nauka i izkustvo, 1994, 4. izd.

¹⁶ Стоилов, Я. Правните принципи: теория и приложение. С., изд. Сиби, 2018./ Stoilov, Ya. Pravnite printsipi: teoria i prilozhenie. S., izd. Sibi, 2018.

¹⁷ Новкиришка-Стоянова. М. Praecepta iuris - принципи на римското право в Научни четения на тема Правни норми и правни принципи, с. 101./ Novkirishka-Stoyanova. M. Praecepta iuris - printsipi na rimskoto pravo v Nauchni chetenia na tema Pravni normi i pravni printsipi, s. 101.

принос за утвърждаването на правните принципи и тяхната роля в правното регулиране. В проведени редица правни изследвания, както общотеоретични, така и отраслови, през първата половина на XIX век принципите все по-отчетливо се обособяват от правните норми. Те са с голямо значение за правния ред, защото поставят нормативните основи на тълкуването и прилагането на правото, като показват и начина за намиране на правилата.¹⁸

5.2. Правният плурализъм също е *правен принцип*, произтичащ от възникването и развитието на правните системи, който служи като начин за преодоляване на правните конфликти между тях. Чрез него правните системи се обогатяват, например при факта на преминаване на една правна система в друга в рамките на една държава или действието на закони, приети преди действащата Конституция на Република България или Решения на Конституционния съд за съответствието между Конституцията и закони, действащи преди приемането ѝ. При тези случаи са налице ясно откроени времеви и териториален елементи на правния плурализъм.

През призмата на правния плурализъм правните конфликти се наблюдават при хоризонталния правен плурализъм. Съществува на езиково и социално равнище.¹⁹

Правният плурализъм е начин за решаване на конфликти в правото и е присъщ за природата му. Призванието му е да разрешава правни спорове, като служи за балансиране, което всъщност е и негова основна функция. Преди да се разгледа начина на преодоляване на противоречията в правото с помощта на правните принципи, е необходимо да обясним правния конфликт като явление в системата на правото, неговите поява и развитие, както и видовете правни конфликти.

VI. Възгледите на Р. Ташев.

¹⁸ Стоилов, Я. Правните принципи: теория и приложение. С., изд. Сиби, 2018.

¹⁹ Виж по-подробно статията - Василев, Р. Правният плурализъм като понятие. С., Правосъдие и права на човека, 2025 г., № 1, ISSN 2815-4657./Vasilev, R. Pravniyat pluralizam kao ponyatie. S., Pravosadie i prava na choveka, 2025 g., № 1, ISSN 2815-4657.

Правните принципи традиционно биват разглеждани в рамките на подсистемата на правните норми. Те свързват правната система с обкръжаващата я среда. Росен Ташев споделя теорията според която правните принципи представляват ръководни идеи, чиято основна роля е да обосноват търсенето и формулирането на правните норми.

Правните принципи не са вид правни норми и не представляват част от подсистемата на правните норми.²⁰ От интелектуална и логическа гледни точки правният принцип представлява средство за аргументация на юридическите решения. Като доказателство за утвърденост на един правен принцип се смята писменият му запис в юридически документ. Записът му има декларативен ефект. Правните принципи действат в правната система като цяло. Относно ролята им в отношенията на правната система с обкръжаващата среда, Р. Ташев отчита две основни хипотези: отношения на правната система с други правни системи в областта на международното частно право и в частност условията за прилагане на чуждо право в българската правна система, и ролята на правните принципи в отношенията на правната система на законодателството и по-точно със системата на правните актове, разбираани в техния материален смисъл. Тези отношения биват уреждани от принципа на действителността на правните актове и принципа на видимия функционер. Принципът на действителността гласи, че всички правни актове в областта на публичното и в частното право, които са редовни от външна страна, пораждаат предвидените от тях правни последици. Принципът за видимия функционер гласи, че действията на всяко лице, извършени редовно от външна страна, в качеството му на длъжностно лице, пораждаат предвидените правни последици.²¹

VII. Възгледите на Д. Вълчев.

²⁰ Ташев, Р. Теория на правната система. С., изд. Сиби, 2007./ Tashev, R. Teoria na pravната sistema. S., izd. Sibi, 2007.

²¹ Пак там.

Внимание следва да насочим и върху възгледите на Даниел Вълчев относно правните принципи и възможността за конфликт между тях. Според него правният ред обхваща определени компоненти, които се намират помежду си в определени взаимоотношения. Правните норми, юридическите факти, субектите на правото и обектите на правото представляват неговите компоненти. Правните принципи нямат самостоятелно място в правното регулиране и принципно не се отличават от правните норми. Те са общи правни норми. Аргументацията му се изразява в това, че тъй като правните принципи представляват по-обща правни норми, то тяхното действие е съпроводено с конкретизация. Различието съобразно нормите е от лингвистичен аспект, а не нормативен. Освен това не само принципите, но и правните норми са устойчиви от гледна точка на тяхната валидност в една нормативна конкуренция по конкретен случай. Твърденията му са повлияни до известна степен и от Джоузеф Раз, в чието теория се олицетворява нелинейната зависимост между правните норми и възможността за конфликт между тях. Конфликтът между правни принципи не е възможност, а начин взаимодействие помежду им. В случай, че такъв възникне между два правни принципа, то той няма отношение към тяхната валидност, защото правните принципи не притежават валидност. Основният извод е, че правните принципи не могат да влизат в конфликт помежду си, те са еднозначни и представляват средство за решаване на конфликти между правните норми.

VIII. Заключение

Правният конфликт, разглеждан в неговите различни измерения — социално, нормативно и институционално — разкрива динамичната природа на правото като средство за регулиране на обществени отношения и преодоляване на противоречия. Същността на юридическата конфликтология показва, че конфликтът не е само отклонение от правния ред, а неизбежен етап от процеса на развитието му. Той провокира необходимостта от усъвършенстване на нормативните и институционалните механизми. В този контекст правният плурализъм се утвърждава като ключов методологически и практически принцип за преодоляване на противоречията между различни правни системи, норми и юрисдикции. Осигурена е възможността правният ред да се адаптира към многообразието на социалните реалности, без да губи същност и единство.

Правният плурализъм е важен, защото има цялостен принос за теорията на правото. Той е понятието, което способства изучаването на правните системи и тяхното взаимодействие и противоречията, които възникват вследствие на това. Същественият принос е този за правоприлагането и юридическата практика. Преди всичко, правото бива реализирано в рамките на една определена политическа система, която действа в една културно и национално обусловена общност. Правният плурализъм дава възможността за преодоляването на противоречията в правото в резултат на един по-широк контекст, а именно на социално, политическо и културно равнище, в случаите когато си взаимодействат две и повече правни системи. Има ефективен резултат по отношение и на приноса за хармонизация и интеграция на правните системи във функционален смисъл. В съвременното право източниците на правото непрекъснато се детайлизират. Интеграцията между националните правни системи непрекъснато се увеличава. Много по-често се засегнати две или повече правни системи от сътолковенията в правото. Особено наболял е въпроса за конфликтите между юрисдикционни органи от различни правни системи, които се намират във висока степен на интегрираност, в най-значима степен на конституционно ниво. Плурализмът в правото не отрича идеята за системност, а я допълва, като допуска съвместното действие на различни правни източници и ценностни ориентири.

В заключение, конфликтът в правото следва да се разбира не като недостатък на правната система, а като фактор за нейното развитие. Чрез правния плурализъм правото постига баланс между универсалните принципи на справедливост и конкретните потребности на обществото, между националното и наднационалното правно регулиране. В това съчетание между единство и разнообразие намираме проява на цивилизационният ефект на правния плурализъм. Ефект, при който правните системи престават да бъдат затворени структури и се превръщат във взаимодействащи културни и нормативни пространства. Отражена е зрелостта на правните системи да възприемат и трансформират външни влияния, без да губят своята идентичност. В този смисъл правният плурализъм не е израз на разпад, а на развитие – форма на еволюционна отвореност, чрез която правото се адаптира към глобалните социални промени, технологичната епоха и културното многообразие на съвременния свят.

ЦИТИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ:

1. **Анчев, В.**, Конституционни гаранции на социалната държава в рамките на българския конституционен модел. В: Сборник „Конституционни изследвания 2021 г. Конституцията: 30 години per aspera ad astra“, съставител **Наталия Киселова**, УИ „Св. Климент Охридски“, С., 2024, стр.153-168./ Anchev, V., Konstitutsionni garantsii na sotsialnata darzhava v ramkite na balgarskia konstitutsionen model. V: Sbornik „Konstitutsionni izsledvania 2021 g. Konstitutsiyata: 30 godini per aspera ad astra“, sastavitel Natalia Kiselova, UI „Sv. Kliment Ohridski“, S., 2024, str.153-168.
2. **Български тълковен речник.** С., Наука и изкуство, 1994, 4. изд./ Balgarski talkoven rechnik. S., Nauka i izkustvo, 1994, 4. izd.
3. **Василев, Р.** Правният плурализъм като понятие. С., Правосъдие и права на човека, 2025 г., № 1, ISSN 2815-4657./Vasilev, R. Pravniyat pluralizam kao ponyatie. S., Pravosadie i prava na choveka, 2025 g., № 1, ISSN 2815-4657.
4. **Канев, П.**, Психология на конфликтите – за ОПП, Блог Култура и комуникация, 2024./ Kanev, P., Psihologia na konfliktite – za OPP, Blog Kultura i komunikatsia, 2024.
5. **Калхун, К.** Критическа социална теория, С., Изд. Критика и хуманизъм, 2003./ Kalhun, K. Kriticheska sotsialna teoria, S., Izd. Kritika i humanizam, 2003.
6. **Новкиришка-Стоянова. М.** Praecepta iuris - принципи на римското право в Научни четения на тема Правни норми и правни принципи, с. 101./ Novkirishka-Stoyanova. M. Praecepta iuris - printsipi na rimskoto pravo v Nauchni chetenia na tema Pravni normi i pravni printsipi, s. 101.
7. **Стоилов, Я.** Правните принципи: теория и приложение. С., изд. Сиби, 2018./ Stoilov, Ya. Pravnite printsipi: teoria i prilozhenie. S., izd. Sibi, 2018.
8. **Ташев, Р.** Теория на правната система. С., изд. Сиби, 2007./ Tashev, R. Teoria na pravната sistema. S., izd. Sibi, 2007.

ДРУГИ НЕСТЕРЕОТИПНИ ФОРМИ НА ДОМАШНОТО НАСИЛИЕ – МЪЖЕ ЖЕРТВИ И ИНСТРУМЕНТАЛИЗАЦИЯ НА ФАЛШИВИТЕ ОБВИНЕНИЯ

ПЕТЪР АТАНАСОВ¹

OTHER NON-STEREOTYPICAL FORMS OF DOMESTIC VIOLENCE – MALE VICTIMS AND INSTRUMENTALIZATION OF FALSE ACCUSATIONS

PETER ATANASSOV

***Резюме:** Тази изследователска работа изследва по-слабо изследваните измерения на насилието от интимния партньор (НИП), като се фокусира по-специално върху мъжете жертви на насилие, извършено от жени, и феномена на фалшивите твърдения в рамките на правен и домашен контекст. Докато насилието, основано на пола, традиционно набляга на агресията между мъжете и жените, емпиричните данни от Центровете за контрол и превенция на заболяванията (CDC) и различни европейски правни органи показват, че НИП е многостранен проблем, засягащ всички полове. Това изследване анализира психологическите профили на жените извършители и разглежда тактическото използване на правната система като инструмент за насилие. Освен това, то разглежда двойствения характер на фалшивите твърдения: тези, използвани от жени срещу мъже, за да получат предимства в спорове за попечителство, и контра-твърдения, използвани от мъже извършители (DARVO), за да дискредитират легитимни жени жертви. Чрез синтезиране на статистически данни и психологически рамки, статията се застъпва за полово неутрален, основан на доказателства подход към политиката за домашно насилие, за да се защитят всички жертви и да се запази целостта на съдебната система.*

¹ Peter Atanassov PhD, ORCID iD: 0009-0007-0644-690X

Ключови думи: *Насилие от интимен партньор (НИП); мъже жертви; фалшиви твърдения; домашно насилие; DARVO (Deny, Attack, and Reverse Victim and Offender: Отричане, Атака и Обръщане на ролите.); родителско отчуждение; полого неутрално правосъдие*

Abstract: *This research paper explores the less-examined dimensions of Intimate Partner Violence (IPV), specifically focusing on male victims of female-perpetrated abuse and the phenomenon of false allegations within legal and domestic contexts. While gender-based violence traditionally emphasizes male-to-female aggression, empirical data from the Centers for Disease Control and Prevention (CDC) and various European legal bodies indicate that IPV is a multifaceted issue affecting all genders. This study analyzes the psychological profiles of female perpetrators and examines the tactical use of the legal system as a tool for abuse. Furthermore, it addresses the dual nature of false allegations: those used by women against men to gain advantages in custody disputes, and counter-allegations used by male perpetrators (DARVO) to discredit legitimate female victims. By synthesizing statistical data and psychological frameworks, the paper argues for a gender-neutral, evidence-based approach to domestic violence policy to protect all victims and maintain the integrity of the judicial system.*

Keywords: *Intimate Partner Violence (IPV); male victims; false allegations; domestic abuse; DARVO (Deny, Attack, and Reverse Victim and Offender); parental alienation; gender-neutral justice.*

1. Увод

Както, вече отбелязах в статията „Нестереотипни форми на домашно насилие“², домашното насилие традиционно се разглежда през призмата на мъже-насилници и жени-

² Атанасов, Петър. „Нестереотипни форми на домашно насилие“ <https://justicehr.com/> статии/брой-2-2025-статия-3/

жертви. Въпреки че това отразява голяма част от реалността, съвременните изследвания показват, че насилието от страна на интимния партньор (Intimate Partner Violence - IPV) не е строго ограничено до един пол и не винаги е виновен т.нар. патриархат, било митичен или реален.

Целта на настоящата статия е да изследва по-рядко обсъжданите аспекти на домашното насилие: мъжете като жертви на физическо и психическо насилие от жени, както и феноменът на фалшивите обвинения като инструмент за манипулация в съдебни и бракоразводни процеси (както от жени срещу мъже, така и от мъже срещу жени).

Феноменът на домашното насилие и насилието от страна на интимния партньор (Intimate Partner Violence - IPV) дълго време е разглеждан през една доминираща обществена и правна призма, в която ролите са строго разпределени въз основа на пола. Докато историческият и статистически фокус върху жените като жертви е напълно основателен предвид тежестта на преживяното от тях насилие, тази еднопосочна парадигма често оставя в сянка други, също толкова разрушителни форми на злоупотреба. Настоящата изследователска статия има за цел да разшири академичния дискурс, като насочи вниманието към по-слабо изследваните аспекти на семейната динамика. Фокусът е поставен върху два взаимосвързани проблема: домашното насилие, упражнявано от жени спрямо мъже, и инструментализацията на съдебната система чрез фалшиви обвинения – тактика, използвана както от жени, така и от мъже. Чрез анализ на съвременни емпирични данни и правни прецеденти, това изследване цели да демонстрира, че насилието и манипулацията нямат пол, а борбата с тях изисква обективен, освободен от стереотипи подход.

2. Насилие от жени срещу мъже (включително домашно насилие)

За да се разбере напълно сложността на съвременното домашно насилие, първо трябва да се деконструира митът за изключителната мъжка агресия. Въпреки че обществената стигма и традиционните представи за мъжественост често възпрепятстват обективното отчитане на проблема, данните сочат, че насилието срещу мъже от страна на техните партньорки е реална криза на общественото здраве. Този раздел разглежда мащабите, формите и психологическите последствия от насилието над мъже, като

акцентиращ върху системните бариери, които им пречат да потърсят и получат адекватна институционална защита.

Въпреки стигмата и обществените стереотипи, мъжете съставляват значителен процент от жертвите на домашно и сексуално насилие. Много често това насилие остава нерегистрирано поради страх от подигравки, недоверие от страна на институциите или липса на специализирани центрове за подкрепа на мъже.

2.1. Психологически профил на жената насилник

Насилието от жени срещу мъже често има различен психологически генезис от типичното „патриархално“ насилие. Изследванията сочат, че жените насилници често проявяват признаци на Гранично личностно разстройство (BPD) или Хистерично личностно разстройство. Характерни за тях са патологичният страх от изоставяне и използването на физическа агресия като механизъм за емоционална регулация или наказание.

Жените насилници често разчитат на социалния конструкт, че „жена не може да нарани мъж“, което им позволява да ескалират насилието, знаейки, че мъжът е социално възпрян да отвърне физически.³

Според мащабни национални проучвания в САЩ, насилието срещу мъже е сериозен проблем на общественото здраве. Повече от 1 на 6 мъже (16.9%) в САЩ са преживели някаква форма на контактно сексуално насилие през живота си, а около 1 на 9 мъже съобщават, че са били принудени да извършат сексуален с някого (най-често чрез физическа сила или заплаха от страна на партньорка).⁴

Мъжете, подложени на насилие от страна на партньорки, често съобщават за тежки последици, включително посттравматично стресово разстройство (ПТСР), депресия, страх за безопасността си и физически наранявания, които изискват медицинска помощ. Данните

³ Psychology Today. "The Truth About Female Domestic Violence Perpetrators". URL: <https://www.psychologytoday.com/us/blog/the-human-equation/201211/female-perpetrators-violence>
American Psychological Association (APA). "Partner violence: Not just a male problem". URL: <https://www.apa.org/monitor/2014/12/partner-violence>

⁴ Centers for Disease Control and Prevention (CDC). "The National Intimate Partner and Sexual Violence Survey (NISVS)". URL: <https://www.cdc.gov/nisvs/media/pdfs/sexualviolence-brief.pdf>

показват, че мъжете жертви често се сблъскват със системно неразбиране, когато се обърнат към полицията или горещи линии.⁵

Експертите отбелязват, че служителите в релевантните правителствени и неправителствени агенции (напр. семейни съдилища) често поддържат стереотипи, че мъжете винаги са извършители, а жените – жертви. Това затруднява достъпа на мъжете до услуги и правосъдие.⁶

3. Фалшиви обвинения за домашно насилие от жени срещу мъже

Динамиката на контрол и агресия обаче не се ограничава само до физическото или емоционалното пространство на дома. Когато една дисфункционална връзка достигне до етап на раздяла или правен спор за попечителство, насилието често мутира в институционална злоупотреба. Един от най-разрушителните инструменти в този арсенал са фалшивите обвинения. Вместо физическа сила, агресорът използва самата правосъдна система като оръжие за продължаване на тормоза. Следващият раздел анализира как и защо неоснователните обвинения в домашно насилие се използват стратегически от някои жени срещу техните партньори, както и опустошителния ефект на тази практика върху семейните съдилища, фалшиво обвинените мъже и най-вече – върху отчуждените деца.

Фалшивите обвинения в контекста на домашното насилие често се използват като тактическо оръжие, особено по време на развод и спорове за попечителство над деца. Въпреки че официалният процент на доказано фалшиви обвинения сред общото население не е доминиращ, при висококонфликтни раздели той се увеличава драстично.

Изследванията показват, че заплахите за фалшиви обвинения са често срещана тактика в ситуации, при които жени упражняват насилие над мъже. Според проучвания, 73% от мъжете, които са преживели насилие от жени, съобщават, че партньорката им ги е заплашвала с фалшиви обвинения (в сравнение с под 3% при общата популация мъже).

⁵ Centers for Disease Control and Prevention (CDC). "The National Intimate Partner and Sexual Violence Survey: 2023/2024 Methodology Report" (раздел за измерване на въздействието на IPV). URL: <https://www.cdc.gov/nisvs/media/pdfs/methodology-report.pdf>

⁶ George Mason University. "Expert Addresses Common Misconceptions About Men Who Experience Intimate Partner Violence". URL: <https://www.gmu.edu/news/2022-04/expert-addresses-common-misconceptions-about-men-who-experience-intimate-partner>

Нещо повече, 56% от тези мъже заявяват, че партньорките им реално са подали фалшиви сигнали за физическо или сексуално насилие срещу тях.⁷

Широките дефиниции за домашно насилие в някои юрисдикции улесняват подаването на неоснователни жалби. Проучване на разделящи се двойки със спорове за попечителство установява, че твърдения за злоупотреба са направени в 55% от случаите, като 59% от тези твърдения не са могли да бъдат доказани (unsubstantiated). Това често води до отчуждаване на децата от единия родител. Национално представително проучване в САЩ сочи, че общо 11% от мъжете заявяват, че са били фалшиво обвинени в домашно насилие или злоупотреба.⁸

3.1. Психопатология на фалшивото обвинение (Жени срещу Мъже)

Когато фалшивите обвинения се използват умишлено, те често са проява на т.нар. „Злокачествен нарцисизъм“ или антисоциални черти. В контекста на развода, това се превръща в „прожекция“ – насилникът обвинява жертвата в собствените си грехове, за да запази моралния си интегритет пред обществото.

В случая лъжата не е емоционален изблик, а хладнокръвно планирано средство за постигане на цел (попечителство, финансови облаги или пълно унищожение на репутацията на партньора). Проучванията показват, че в 10% до 15% от случаите на силно конфликтни разводи се наблюдават съзнателно конструирани фалшиви обвинения.⁹

4. Фалшиви обвинения за домашно насилие от мъже срещу жени

Въпреки че фалшивите обвинения често се разглеждат като тактика, използвана предимно от жени за придобиване на предимство в семейните съдилища, емпиричните

⁷ George Mason University. "Expert Addresses Common Misconceptions About Men Who Experience Intimate Partner Violence". URL: <https://www.gmu.edu/news/2022-04/expert-addresses-common-misconceptions-about-men-who-experience-intimate-partner>

⁸ Coalition to End Domestic Violence (CEDV). "How False Allegations of Domestic Violence Harm Families and Children". URL: <http://endtodv.org/wp-content/uploads/2021/04/False-Allegations-Harm-Families.pdf>

⁹ National Family Court Watch Project. "The Use of False Allegations in Domestic Litigation". URL: <http://www.parental-alienation.info/publications/27-theuseoffalseallegationsindomesticlitigation.htm>
ResearchGate (Academic Paper). "False Allegations of Domestic Violence: Context and Consequences". URL: https://www.researchgate.net/publication/322654322_False_Allegations_of_Domestic_Violence

данни разкриват една далеч по-комплексна картина. Инструментализацията на правосъдната система е функция на насилствения характер, а не на биологичния пол. Съдебната практика изобилства от случаи, в които мъже-насилници умишлено използват фалшиви контраобвинения като защитен механизъм срещу своите жертви. Тази секция изследва как мъжете манипулират правната система, особено чрез тактики като DARVO (Отричане, Атака, Обръщане на ролите на жертва и насилник) и злоупотреба с концепцията за „родителско отчуждение“, за да дискредитират легитимните показания на жените, преживели насилие.

Фалшивите обвинения не са еднопосочен феномен. Мъжете също използват съдебната система, за да отправят фалшиви обвинения срещу бившите си партньорки, често като механизъм за защита на собствените си насилствени действия (стратегия за обръщане на вината).

Използването на стратегията DARVO и Синдром на родителско отчуждение (Parental Alienation - PA) е характерна в случаите, когато жени-жертви на домашно насилие подадат жалба или потърсят защита в семейния съд. Тогава много често мъжете-насилници отвърщат с контраобвинения. Известна е тактиката DARVO (Deny, Attack, Reverse Victim and Offender - Отричане, Атака, Обръщане на ролите на жертва и насилник). В много случаи мъжете фалшиво обвиняват майките в "родителско отчуждение" или домашно насилие над децата или над самите тях, за да дискредитират легитимните показания на жената. Анализите показват, че твърденията за "родителско отчуждение" се правят пет пъти по-често срещу родители (предимно майки), които преди това са сигнализирали за домашно насилие от страна на партньора.¹⁰

Националните проучвания, изследващи фалшивите обвинения като цяло, констатираха, че макар мъжете да са по-често прицел на този тип злоупотреба с правото, жените също не са защитени. Същото проучване на CEDV посочва, че 6% от жените също съобщават, че са били фалшиво обвинени в домашно насилие или злоупотреба от своите партньори.¹¹

¹⁰ Hague Mothers (Expert Paper). "Domestic violence, parental alienation, and perpetrator tactics in court proceedings". URL: <https://www.hague-mothers.org.uk/wp-content/uploads/2024/06/Expert-paper-4.pdf>

¹¹ Coalition to End Domestic Violence (CEDV). "How False Allegations of Domestic Violence Harm Families and Children". URL: <http://endtodv.org/wp-content/uploads/2021/04/False-Allegations-Harm-Families.pdf>

4.1. Когнитивни изкривявания и тактики при мъже-насилници (Контра-обвинения)

При мъжете, които отправят фалшиви обвинения срещу жени, често наблюдаваме стратегията на превантивния удар. Те разбират, че правосъдната система е чувствителна към насилието над жени, затова бързат да обвинят партньорката си първи, за да я поставят в отбранителна позиция.

Използването на тактиката Гаслайтинг (Gaslighting) в съдебната зала: Мъжете-насилници често използват фалшиви твърдения за психическа нестабилност на жената или за нейна предполагаема агресия, за да подкопаят нейното доверие пред социалните работници. Това е форма на психологическо насилие, пренесено на ниво институция.¹²

5. Заключение

В обобщение, анализът на различните нестереотипни форми в домашното насилие категорично показва, че агресията и манипулацията в интимните отношения са универсални човешки проблеми, надхвърлящи половите граници. Докато мъжете съставляват значителен и често пренебрегван дял от жертвите на физическо и психическо насилие, правосъдната система е изправена пред паралелна криза – епидемията от фалшиви обвинения. Независимо дали са използвани от жени като средство за отмъщение и контрол над попечителството, или от мъже като тактика за заглушаване на истинските жертви (DARVO), фалшивите обвинения нанасят непоправими щети. Те не само рушат животи и травмирят децата, но и подкопават легитимността на институциите, отклонявайки жизненоважни ресурси от онези жени и мъже, които реално се нуждаят от спасение. Разрешаването на този комплексен проблем изисква задълбочени системни реформи: от специализирано обучение на съдии и социални работници за разпознаване на психологическите профили на насилниците, до налагане на строги санкции за доказани злоупотреби с правото, гарантирайки по този начин една наистина справедлива и сляпа за предразсъдъци правна защита.

¹² Domestic Shelters. "Understanding DARVO: Deny, Attack, and Reverse Victim and Offender". URL: <https://www.domesticshelters.org/articles/identifying-abuse/understanding-darvo>
Източник: Journal of Family Violence. "Counter-claims of Domestic Violence in Parenting Disputes". URL: <https://link.springer.com/journal/10896>

И в заключение ще завърша с един цитат от Луций Аней Сенека, който посвещавам на всички, които непрекъснато търсят само външни, митични или реални причини за насилието и в частност на домашното насилие:

„Защо се мамим сами? Злото не е извън нас; то е вътре в нас, настанило се е в самите ни недра.“ (Латински: „*Quid nos decipimus? Non est extrinsecus malum: intra nos est, in visceribus ipsis sedet...*“)¹³

ЦИТИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ:

1. **Атанасов, Петър** „Нестереотипни форми на домашно насилие“ <https://justicehr.com/статии/брой-2-2025-статия-3/>
2. **American Psychological Association. (2014).** *Partner violence: Not just a male problem.* Monitor on Psychology, 45(11). URL: <https://www.apa.org/monitor/2014/12/partner-violence>
3. **Centers for Disease Control and Prevention. (2022).** *The National Intimate Partner and Sexual Violence Survey (NISVS): 2016/2017 Report on Sexual Violence.* URL: <https://www.cdc.gov/nisvs/media/pdfs/sexualviolence-brief.pdf>
4. **Centers for Disease Control and Prevention. (2024).** *The National Intimate Partner and Sexual Violence Survey: 2023/2024 Methodology Report.* URL: <https://www.cdc.gov/nisvs/media/pdfs/methodology-report.pdf>
5. **Coalition to End Domestic Violence (CEDV). (2021).** *How False Allegations of Domestic Violence Harm Families and Children.* URL: <http://endtodv.org/wp-content/uploads/2021/04/False-Allegations-Harm-Families.pdf>
6. **Dutton, D. G., & Nicholls, T. L. (2005).** *The gender paradigm in domestic violence research and theory: Part 1—The evidence of female partner violence.* Journal of Marital and Family Therapy. URL: https://www.researchgate.net/publication/7565734_The_Gender_Paradigm_in_Domestic_Violence_Research_and_Theory_Part_1-The_Evidence_of_Female_Partner_Violence
7. **George Mason University. (2022).** *Expert addresses common misconceptions about men who experience intimate partner violence.* GMU News. URL: <https://www.gmu.edu/news/2022-04/expert-addresses-common-misconceptions-about-men-who-experience-intimate-partner>

¹³ *The Latin Library — L. Annaei Seneca: Epistulae Morales, Liber V*
URL: <https://www.thelatinlibrary.com/sen/seneca.ep5.shtml>

8. **Hague Mothers. (2024).** *Domestic violence, parental alienation, and perpetrator tactics in court proceedings*. Expert Paper Series. URL: <https://www.hague-mothers.org.uk/wp-content/uploads/2024/06/Expert-paper-4.pdf>
9. **Maldita.es. (2019).** *30 bulos sobre mujeres, feminismo y violencia machista: Datos falsos y realidades judiciales según el CGPJ*. URL: <https://maldita.es/malditobulo/20191125/30-bulos-sobre-mujeres-feminismo-y-violence-machista-datos-falsos-trolls-e-historias-que-nunca-ocurrieron/>
10. **ManKind Initiative. (2023).** *Statistics on male victims of domestic abuse*. URL: <https://www.mankind.org.uk/statistics/statistics-on-male-victims-of-domestic-abuse/>
11. **National Family Court Watch Project. (2018).** *The use of false allegations in domestic litigation*. URL: <http://www.parental-alienation.info/publications/27-theuseoffalseallegationsindomesticlitigation.htm>
12. **Psychology Today. (2012).** *The truth about female domestic violence perpetrators*. URL: <https://www.psychologytoday.com/us/blog/the-human-equation/201211/female-perpetrators-violence>
13. **Seneca, L. Annaei** .The Latin Library: Epistulae Morales, Liber V
URL: <https://www.thelatinlibrary.com/sen/seneca.ep5.shtml>
14. **Stop Abuse for Everyone (SAFE). (2023).** *False accusations of domestic violence: Impact and resources*. URL: <https://www.stopabuseforeveryone.org/resources-for-victims/false-accusations.html>
15. **Universidad de Barcelona. (2021).** *Crítica Penal y Poder: Violencia de género y la instrumentalización del derecho penal*. URL: <https://revistes.ub.edu/index.php/CriticaPenalPoder/article/view/31252>

ПРАВНА РЕГУЛАЦИЯ НА ИЗКУСТВЕНИЯ ИНТЕЛЕКТ

ПЕТЪР СТОЙНЕВ¹

LEGAL REGULATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

PETAR STOYNEV

Резюме: В епохата на високите технологии правото е изправено пред едно от най-големите си екзистенциални предизвикателства – сблъсъкът с автономната воля на машината. Настоящата статия е посветена на редица проблеми, предизвикани от новопоявили се феномен – изкуствения интелект. Докато инженерите се питат „Как работи компютърният код“, ние, юристите, трябва да си зададем не по-малко важния въпрос: „Как неговата работа ще се отрази на обществените отношения?“. В настоящия труд разглеждам проблема как да се разбере и регулира феномен, който е толкова динамичен, че всяка правна норма се явява остаряла и неефективна, още преди да е влязла в сила. Започвайки от дефиницията на понятието изкуствен интелект и преминавайки през различните проблеми, които тази технология носи със себе си, в статията се обсъждат и възможните варианти за решаването им – съвсем нов тип законодателни подходи, каквито са заложените в Регламентът на ЕС за изкуствен интелект и в разбирането на Джоел Райденбърг и Лорънс Лесинг за компютърния код като източник на правото.

Ключови думи: изкуствен интелект; правна регулация; правосубектност; източници на правото.

¹ Докторант към катедра „Теория и история на правото“, Юридически факултет, ПУ „Паисий Хилендарски“.

Abstract: *In the era of high technology, the law is confronted with one of the greatest existential challenges – the clash with the machine’s autonomous will. This article is dedicated to a series of problems, caused by the newly emerged phenomenon – artificial intelligence. While the engineers are wondering „How the computer code is working? We, the lawyers, have to ask ourselves equally important question: „How its presence will affect the public relations?“. In this paper, I examine the problem of how to understand and regulate a phenomenon so dynamic that any legal norm appears outdated and ineffective even before it enters into force. Starting from the definition of the concept of artificial intelligence and going through the various challenges that this technology brings, the article discusses potential solution – a completely new type of legislative approaches, such as those embedded in the EU Artificial Intelligence Act and in Joel Reidenberg’s and Lawrence Lessing’s concept of the computer code as a source of law.*

Keywords: artificial intelligence; legal regulation; legal personality; sources of law

В полето на общата теория на правото, дефинирането на обекта на регулация е необходимо условие за създаването на ефективна правна норма. При изкуствения интелект обаче правото се сблъсква с феномен, който е трудно податлив на класификации. Поради динамиката на развитие и сложността на обекта на регулация, юридическата дефиниция за изкуствен интелект не бива да се припокрива напълно с техническата. Техническата дефиниция описва как работи системата (невронни мрежи, машинно обучение, обработка на естествен език и т.н.), докато правната дефиниция трябва да се фокусира върху функциите

и ефектите от тази работа – автономност, адаптивност и способност за вземане на решения, които пораждаат правни последици.²

Въпросът „Какво е изкуствен интелект?“ в правната теория не е просто фундаментален, а е целесъобразен. Липсата на унифицирана легална дефиниция създава риск от правна несигурност.³ Ако дефиницията е твърде широка, рискуваме свръхрегулация на обикновен софтуер и дори дисфункционалност, при която високата степен на техническа сложност и фрагментираност, ще възпрепятстват търсените цели. Ако пък е твърде тясна, рискуваме да оставим опасни автономни системи извън обхвата на закона.

За целите на правното регулиране е критично важно е да се разграничат двете основни концептуални състояния на изкуствения интелект, тъй като те изискват коренно различен подход към източниците на правото.

Слабият (тесен) изкуствен интелект (ANI – Artificial narrow intelligence) представлява системи, проектирани да изпълняват една конкретна задача или набор от задачи (например разпознаване на лица, анализ на договори, автопилот на автомобил, алгоритми за търговия на борсата). Те не притежават съзнание или воля. Тяхната „интелигентност“ е мимикрия на когнитивни процеси в строго дефинирана област. Към момента (*de lege lata*), всички съществуващи системи за изкуствен интелект попадат в тази категория. От гледна точка на теорията на правото, тесният изкуствен интелект е обект на правото, а не субект. Той все още се разглежда като инструмент⁴, макар и високотехнологичен. Като такъв правната му регулация, не представлява новост и принципите, приложени в нея, не би трябвало да се отличават, от използваните в регулацията на който и да било друг продукт. Източниците на правото тук трябва да се фокусират върху отговорността за продукта. Кой носи отговорност при грешка на алгоритъма -

² Този функционален подход е възприет и от Експертната група на високо равнище по изкуствен интелект към ЕК. В „High-level expert group on AI. A definition of AI: Main capabilities and disciplines“. Brussels, 2019, p. 6.

³ Относно проблема с правната сигурност при липсата на дефиниции – В Ганев, В., „Учебник по обща теория на правото“, Т.1, УИ „Св. Климент Охридски“, 1990, с. 145./Ganev, V. Uchebnik po obshta Teoria na pravoto, T. 1, UI, SU Sv. Kliment Ohridski, 1990. S. 145.

⁴ Pagallo, U. The laws of robots: crimes, contracts and torts, 2013, p. 112.

програмистът, производителят или някой друг, както и във въвеждането на нужният минимум от технически стандарти за безопасната му експлоатация. Тесният изкуствен интелект не се нуждае от права, а от строги правила за употреба.

Силният (Общ) изкуствен интелект (AGI – Artificial general intelligence) – е хипотетична система, която притежава способността да разбира, учи и прилага знания в широк спектър от задачи, на ниво равно или превъзхождащо човешкото. Силният изкуствен интелект би имал капацитетът за самосъзнание, целеполагане и волеобразуване, независимо от първоначалния си код. Появата му би предизвикала фундаментални промени в правната теория. Ако една такава система придобие съзнание и воля, това моментално ще я превърне от обект в субект на правото. В следствие на това въпросът за нейната правосубектност, ще бъде задължителен за общата теория на правото и познатите ни регулаторни подходи, могат да се окажат архаични и неефективни. На дневен ред ще се появят въпроси от рода не само какъв да бъде регулативният подход, но и как да бъде ограничена такава мощна система, която ще е осъзната, автономна и ще може да приоритизира сама целите си. Как може да бъде ограничена и каква отговорност може да ѝ бъде потърсена? Познатите ни мерки за принуда могат да се окажат неефективни.

Използването на познатите ни законодателни техники би довело до риск от неработещи правни норми, поради което съвременната законодателна инициатива, използвана в Регламент (ЕС) 2024/1689 на Европейския парламент и на Съвета от 13 юни 2024 г. за установяване на хармонизирани правила относно изкуствения интелект и за изменение на Регламент (ЕО) № 300/2008, (ЕС) № 167/2013, (ЕС) № 168/2013, (ЕС) 2018/858, (ЕС) 2018/1139 и (ЕС) 2019/2144 и директиви 2014/90/ЕС, (ЕС) 2016/797 и (ЕС) 2020/1828 (Акт за изкуствения интелект), стъпва върху концепцията за тесен изкуствен интелект, класифицирайки системите според риска⁵, който създават за човека. По този

⁵ Регламент (ЕС) 2024/1689 на Европейския парламент и на Съвета от 13 юни 2024 г. за установяване на хармонизирани правила относно изкуствения интелект и за изменение на Регламент (ЕО) № 300/2008, (ЕС) № 167/2013, (ЕС) № 168/2013, (ЕС) 2018/858, (ЕС) 2018/1139

начин се ограничава възможността от „изпускането на контрола“ над Тесния изкуствен интелект и технологичното му еволюиране в Общ ИИ.

Традиционната обща теория на правото разглежда правната норма като правило за поведение, адресирано към човека, скрепено с държавна принуда. В дигиталната ера наблюдаваме появата на нов тип нормативност, дефинирана от Джоел Райденбърг като *Lex Informatica*.⁶ Същността ѝ се състои в това, че технологиите сами по себе си си налагат правила за поведение. За разлика от правния закон, който разчита на последваща санкция, технологичния код действа предварително, ограничава и прави невъзможно нежеланото поведение. Ако въпреки това има „пробив“ в системата, то той винаги е външен и най-често се изразява в промяна на заложените на системата правила. От теоретична гледна точка, това променя модалността на нормата: преход от деонтологично „трябва“ на Келзен към онтологичното „е“ на технологията.⁷ Когато софтуерният код определя какво е възможно и какво не е в една дигитална среда, той функционира като закон. Тази теза е популяризирана от Лорънс Лесинг и е ключова за разбирането на източниците на правото при изкуствения интелект.⁸

Това поражда сериозен държавен и правно-теоретичен проблем – изземването на нормотворческите и съдебните функции от частните корпорации, които създават технологиите от компетентността на демократично избрани държавни органи. Това отстъпление се дължи и на преотстъпването на суверенни права от страна на потребителите към частните корпорации.

Взаимодействието между изкуствения интелект и правото разкрива фундаментални предизвикателства пред традиционната теория на източниците на правото. Тези предизвикателства произтичат най-вече от

и (ЕС) 2019/2144 и директиви 2014/90/ЕС, (ЕС) 2016/797 и (ЕС) 2020/1828 (Акт за изкуствения интелект).

⁶ Reidenberg, J. *Lex Informatica: The formulation of information policy of rules through technology*. Texas law review, vol. 76, №3, 1998, p. 553.

⁷ Хилдебранд твърди, че „умните“ технологии могат да превърнат правото от система а тълкуване в система за автоматизирано управление, лишавайки субекта от възможността да оспорва нормата. Hildebrandt, M. *Smart Technologies and the End(s) of Law: Novel Entanglements of Law and Technology*. Edward Elgar Publishing, 2015, p. 185.

⁸ Lessing, L. *Code and Other Laws of Cyberspace*. New York: Basic Books, 1999, p. 6.

скоростта на технологичното развитие, непрозрачността на алгоритмите и възможността за възникване на нови нормативни системи извън националните. По начало правните системи са консервативни и процесът по създаване на правни норми е бавен и обременен с процедурни изисквания. Тази инертност е заложена в принципа за правна сигурност, която изисква стабилност и предвидимост на нормативната среда. Светът на технологиите и в частност на изкуственият интелект обаче се развива с експоненциална скорост. Технологичните новости са почти ежедневие, темпо, с което традиционното нормотворчество и правоприлагане не могат да се справят. Правните норми биват остарели още преди да са влезли в сила или се оказват неадекватни за новостите в областта на изкуствения интелект. Това от своя страна води до редица проблеми, като необходимост от постоянна актуализация и неефективност на регулаторната среда, което на свой ред би подкопало легитимността на правните източници.

Друг не по-маловажен проблем е т.нар. „черна кутия“⁹ или с други думи невъзможността да се разберат принципите, въз основа на които системата е взела конкретно решение или е стигнала до определен извод. Оттук произлизат редица проблеми, свързани с липсата на прозрачност, предвидимост, отговорност при евентуални грешни решения и настъпили в следствие на тях вреди.

Концепцията на Лорънс Лесинг, прокламира компютърния код като ефективен регулатор на поведението на една компютърна система. Това поражда следния проблем – може ли този код да се третира като източник на правото? De facto кодът вече действа като източник на правото, тъй като формира и ограничава поведението. De jure обаче, може ли да бъде приравнен към източниците на правото, след като е продукт на частни субекти, без демократична легитимност?

⁹ Понятието „черна кутия“ (black box) се отнася до системи, чието вътрешно функциониране е неизвестно, но чиито входове и изходи могат да бъдат наблюдавани. При ИИ то описва липсата на обяснимост на решенията. В Burrell, J. „How the machine „thinks”: understanding opacity in machine learning algorithms. Big data and society“, Vol. 3, №1, 2016, p.1-12.

Съгласно традиционните правни теории, всеки един източник на правото съдържа в себе си юридическа сила или т.нар. легитимност, без която би бил неефективен. В йерархията на правните източници можем да проследим легитимацията на всеки един от тях, като започнем от най-нископоставения и продължим до основополагащия такъв. Всеки един по веригата, черпи своята легитимация и правна сила от по-горестоящия, а основополагащия – от суверена, приел го за такъв. Стъпвайки на познатото, не можем да не си зададем въпросът, къде в йерархията на правните източници би стоял компютърният код и откъде би черпил легитимацията си? В момента макар и неофициално такава правна регламентация съществува. Тя няма национален характер, не е приета от конституционно определен орган и поради това не разполага с правната легитимация, която има националното законодателство на всяка една суверенна страна. Този софтуерен код, за който говори Лорънс Лесинг е продукт на разработчика на съответната технология и функционира със съгласието на потребителя, който практически сключва договор и се съгласява да ползва технологичния продукт, отстъпвайки договорените права. Това на практика приравнява компютърния код с договорите като вид източник на правото.

Изложените в статията проблеми, налагат следните изводи: на първо място, като най-съществен проблем, трябва да посочим дефиницията на понятието „изкуствен интелект“. Това е отправната точка, от която трябва да се тръгне и без която не бихме могли да обсъждаме каквито и да било проблеми, свързани с изкуствения интелект и неговата роля в обществените отношения. Възможните подходи са два – структурен и функционален. Структурният подход обаче бързо губи своята актуалност, поради това че разчита на техническите характеристики на обекта на дефиниране, които се променят много бързо. В случая по-практичен би бил функционалният подход, който залага на критерии като автономност, адаптивност и способност за вземане на решения. Влизайки в тази концепция, можем да зададем рамката на понятието „изкуствен интелект“, която да бъде актуална за дълъг период от време.

Изключително важно за правото е и разграничението между тесния и общия изкуствен интелект. Макар и хипотетичен, общият изкуствен интелект

изглежда все по-реален и евентуалната му поява би видоизменила обществените отношения, както никога преди това. Поради тази причина дискусиите относно бъдещите правни проблеми, свързани с появата на общия изкуствен интелект, не трябва да бъдат отлагани. Не толкова, за да не се даде правосубектност на електронно лице, колкото да не се допусне „машината“ да се превърне в такова.

Съществен е и проблемът с „черната кутия“ и невъзможността да бъде обяснено, как алгоритъмът е стигнал до конкретно решение. Липсата на знания за това би застрашила редица основни стълбове на демокрацията и гарантирането на човешките права, и би направило човечеството изключително зависимо и уязвимо.

Всичко това налага намирането на адекватни и работещи методи за правно регулиране на системите с изкуствен интелект. Традиционните законодателни техники могат да се окажат неподходящи и неработещи, затова тезата на Джоел Райденбърг I Лорънс Лесинг за Lex Informatica е изключително уместна. Това обаче води до опасен прецедент: частните корпорации, пишещи кода, де факто ще пишат правилата на поведение, изземвайки функциите на законодателната и съдебната власт. Това би довело до ерозия на държавния суверенитет и до концентрирането на огромна власт в частни лица – проблем, който сериозно трябва да бъде обмислен преди да бъде приложен изцяло.

Друг съществен проблем при сблъсъка на правото с новите технологии, ще се окаже неговата инертност. Изводът тук е, че статичните закони са обречени на провал и бъдещето на правната регулация, поне що се отнася до изкуствения интелект, ще бъде в рамковите законодателства, които задават принципи, а техническите стандарти ще се регулират динамично от експертни органи, без да минават всеки път през тежки парламентарни процедури.

Не на последно място стои въпросът за легитимността на източниците. Може ли компютърният код да се третира като източник на правото? De facto – да, защото компютърният код регулира поведението, но de jure – не, защото липсва демократична легитимност. Правото трябва да намери начин да реши

този проблем, като наложи конституционни и човешки права върху архитектурата на самите цифрови системи.

ЦИТИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ:

1. **Ганев, В** Учебник по обща теория на правото. Т.1, УИ „Св. Климент Охридски“, 1990, с. 145.// *Ganev, V. Uchebnik po obsta teoria na pravoto. T1. UI „Sv. Sv. Kiril i Metodiy“, 1990, s. 135.*
2. **Pagallo, U.** The laws of robots: crimes, contracts and torts, 2013, p. 112
3. **Hildebrandt, M.** Smart Technologies and the End(s) of Law: Novel Entanglements of Law and Technology. Edward Elgar Publishing, 2015, p. 185.
4. **Lessing, L.** Code and Other Laws of Cyberspace. New York: Basic Books, 1999, p. 6.
5. **B Burrell, J.** „How the machine „thinks”: understanding opacity in machine learning algorithms. Big data and society“, Vol. 3, №1, 2016, p.1-12.
6. **Reidenberg, J.** Lex Informatica: The formulation of information policy of rules through technology. Texas law review, vol. 76, №3, 1998.
7. „Hight-level expert group on AI. A definition of AI: Main capabilities and disciplines”. Brussels, 2019, p. 6.
8. Регламент (ЕС) 2024/1689 на Европейския парламент и на Съвета от 13 юни 2024 г. за установяване на хармонизирани правила относно изкуствения интелект и за изменение на Регламент (ЕО) № 300/2008, (ЕС) № 167/2013, (ЕС) № 168/2013, (ЕС) 2018/858, (ЕС) 2018/1139 и (ЕС) 2019/2144 и директиви 2014/90/ЕС, (ЕС) 2016/797 и (ЕС) 2020/1828 (Акт за изкуствения интелект).